

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTNU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTNU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTNU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
“*Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2018*”
materiāli
(2018. gada 12.–13. oktobris)

IV DAĻA. PSIHOLOGIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
“*Social Sciences for Regional Development 2018*”
(12th–13th October, 2018)

PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKĀS APGĀDS “SAULE”
2019

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2019. gada 10. septembrī, protokols Nr. 8.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2018" materiāli. IV daļa. Psiholoģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2019. 88 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. V. Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors
Vadošā pētniece, Dr. oec. V. Komarova (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)
Prof., PhD Dz. Iliško (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)
Prof., Dr. iur. J. Teivāns-Treinovskis (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. A. Vorobjovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)
Doc., Dr. oec. L. Aleksejeva (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Vadošā pētniece, Dr. oec. O. Lavričenko (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. hab. sc. soc. A. Matulionis (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. iur. J. Neimanis (Latvijas Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. M. Nesterova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Doc., Dr. paed. I. Ostrovska (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. oec. V. Šipilova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. M.J. Šoutena (Beira *Interior* universitāte, Portugāle)
Dr. iur. M. Potapovs (Novosibirskas Valsts Tehniskā universitāte, Krievija)
Pētniece, Dr. oec. O. Ruža (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. oec. J. Vankeviča (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)
Prof., Dr. iur. V. Zahars (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. psych. D. Beresnevičiene (Viļņas Universitātes Biznesa skola, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. psych. A. Ruža (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. M. Nesterova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes un Humanitāro un sociālo zinātņu institūta starptautiskās zinātniskās konferences (2018. gada 12.–13. oktobris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātnieku raksti psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:
Electronic Journals Library of University of Regensburg.

SATURS / CONTENTS

<i>Aleksandra Kaczmarek</i> (Polija)	
COMBAT STRESS OF LAND FORCES SOLDIERS	5
Боевой стресс у военнослужащих Сухопутных войск	
<i>Regīna Kokina</i> (Latvija)	
LATVIJAS UN KOREJAS REPUBLIKAS KULTŪRУ DIMENSIJU ĪPATNĪBAS	16
The Peculiarities of the Cultural Dimensions of the Republic of Latvia and the Republic of Korea	
<i>Dorota Kurek</i> (Polija)	
STRESS AND JOB SATISFACTION AMONG THE LAND FORCES OFFICERS – RESULTS OF QUANTITATIVE STUDIES	37
Stress un sauszemes karaspēka virsnieku apmierinātība ar darbu – kvantitatīvo pētījumu rezultāti	
<i>Карина Остапенко</i> (Latvija)	
МЕЖПОКОЛЕННАЯ ТРАНСМИССИЯ ЦЕННОСТЕЙ	48
Transgenerational Transmission of Values	
<i>Indulis Paičs, Kristīne Mārtinsone</i> (Latvija)	
PAŠPALĪDZĪBAS PRAKŠU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS PSIHOLOGISKĀ ATBALSTA SNIEGŠANĀ	58
Possibilities of Using Self-help Practices in Providing Psychological Support	
<i>Rudīte Terehova, Guna Svence</i> (Latvija)	
PSIHOSOCIĀLĀS INTERVENTENCES DEMENCES PACIENTIEM SOCIĀLĀS APRŪPES IESTĀDĒ: ATMIŅU PROGRAMMAS EFEKTIVITĀTE	66
Psychosocial Interventions for Dementia Patients in Social Care Institution: The Effectiveness of Reminiscence Program	
Ziņas par autoriem / About authors	84
Vispārīgās prasības zinātniskam rakstam	85
General requirements for the paper	87

Aleksandra Kaczmarek (Polija)

COMBAT STRESS OF LAND FORCES SOLDIERS

An extremely important problem that occurs today is the occurrence of stress. It can be encountered in many life situations, thus affecting a significant part of the society, exerting a huge, usually negative impact on the functioning of people. In a particular way, the problem of stress, or more precisely, combat stress, affects soldiers. Stress in the battlefield is particularly dangerous because of the specific conditions there – explosions, gun flashes, flames, the sight of screaming, colleagues in pain, bodies of the fallen, etc. Therefore, practically always, the result of stress is excessive physical losses or bad decisions.

This article presents the results of the study on the determinants of combat stress among soldiers of the Polish Land Forces, as well as the types and level of stress occurring among them. It was carried out against the background of the characterisation of tasks which are currently performed by Polish soldiers in operations abroad as a part of the Crisis Response Operations.

Key words: combat stress, stressors, factors determining stress among soldiers.

Introduction

The ability to act rationally in stressful conditions is a special skill, which concerns not only people occupying managerial positions, but also all the other ones. Special attention in this situation is required by various uniformed services, e.g. Police, Border Guard, State Fire Brigade, whose officers are often forced to take action, which even put their ownlife or the lives of other participants in an occurrence in danger. This applies to officers who carry out tasks in confrontation with dangerous criminals or other people who pose a threat to society.

Stress, or more precisely combat stress (stress in the battlefield), affects soldiers in a particular way. This is a very important problem nowadays, when thousands of Polish soldiers, as a part of various types of missions, rotate their service abroad. Decisions they make every day dictate not only the success of their actions, but most of all are decisive with reference to their own lives, the lives of other soldiers, and often also bystanders. Many examples confirming the validity of the above thesis were provided by activities carried out in Iraq and Afghanistan.

Stress on the battlefield is particularly dangerous because of the specific conditions there. Hence, practically always, stress yields excessive

personal losses (the injured and killed) and mental problems – wrong decisions that contribute to failure to perform the task or panic. As a rule, however, these are individual reactions.

Activities conducted by the Polish Armed Forces in various conditions made it possible to identify numerous stressors, which result from the nature of modern armed operations. This is mainly due to the fact that they are burdened with restrictions on the use of weapons and the use of specific methods of action. This means that in many foreign missions (especially within NATO or UN), soldiers are mainly equipped with weapons that serve for self-defence, which means that they cannot use tactics and offensive techniques to the full extent. There is no such restriction on the potential opponent, who usually applies the principle of “defeat the enemy by all possible means”. This boils down to the fact that such an opponent does not comply with generally applicable international law of armed conflict. Conducting activities in such conditions increases the level of combat stress experienced by soldiers who are afraid of possible legal restrictions related to the use of weapons.

Military stressors are extremely strong and chronic compared to civil life. They contribute to numerous stress injuries caused mainly by participation in fighting and military operations abroad (so-called dislocation stressors). Based on observation of the behaviour of soldiers taking part in operations “Iraqi Freedom” in Iraq and “Enduring Freedom” in Afghanistan, there are 5 main groups of dislocation stressors and their main causes (Figley, Nash 2010):

- physical – e.g. dirt, sleep deprivation, noise, fumes and odours;
- cognitive – e.g. lack of information or incorrect information;
- emotional – e.g. death of friends, fear, shame, killing;
- social – e.g. isolation from society, lack of privacy;
- spiritual – e.g. loss of faith in God.

Conclusions from studies conducted by various organizations indicate that understanding stressors alone is not a sufficient condition to make soldiers immune to stress. It is very important that soldiers are accompanied by, for instance, chaplains, mental health specialists and medical personnel (Kaczmarek 2015).

With this in mind, health and psychosocial problems caused by the severe stress that soldiers may experience deserve careful consideration. The typical problems they face can result in depression, heart disease, alcohol addiction, severed family ties (divorce), legal problems and even suicide. In this situation, it is very important to provide appropriate,

professional psychological care for soldiers in the first days after traumatic events, as well as their further observation in subsequent months or even years.

Level and type of stress experienced by soldiers of the Polish Land Forces

The results of the author's own study presented below were conducted as a part of the author's doctoral dissertation (Kaczmarek 2013). The level and type of stress was identified with the Stress Sense Questionnaire (SSQ)¹. The study of stress levels was perceived in various dimensions – emotional tension, intra-psychic stress, external stress, a scale of lie and general stress.

Due to the subject matter of this article, the author decided to present the relationship between the level of stress and the participation of soldiers in foreign missions (also in comparison with soldiers who did not take part in missions)².

Emotional tension

The study confirmed that participation in a foreign mission and the level of emotional tension are correlated.

The analysis of the study results contained in Table 1 indicates that the majority of the respondents (58.7% in the case of one, 52.94% in the case of two and more) show a high and very high state of emotional tension. Whereas, in the case of soldiers who did not participate in missions, this percentage is much lower and reaches slightly over 17%. In turn, the average level of tension occurs respectively in 23.91% of parti-

¹ In studies conducted with the use of SSQ, sten scores are used. They consist of 10 different units. Stens: 1–2 indicate very low results, 3–4 low results, 5–6 average results, 7–8 high results, while 9–10 indicate very high results. The interpretation is made due to the severity of the measured trait either in the desired or undesirable direction (taking into account psychological theory). Sten standards for the Stress Sense Questionnaire tool can be found in the methodological guide of the mentioned questionnaire – Płopa M., Makarowski R., Kwestionariusz Poczucia Stresu, Vizja Press & IT, Warsaw 2010.

² The study covered a representative group of 150 randomly selected officers of the Polish Armed Forces. The selection of the sample ensured that the examined population was differentiated in terms of: age, education, service seniority, military degrees, occupied service positions, type of troops and participation of the respondents in missions outside the country. Thanks to this, on the basis of the results obtained, a real picture of the level of stress in the respondents was obtained.

cipants taking part in one mission and 38.24% of participants taking part in two or more missions and over 41% of those who did not participate in a mission at all. Whereas the low and very low level of emotional tension (sten scores 1–4) concerns over 41% (no participation in a mission) and 17.39% of the respondents (participation in one mission), respectively. It decreases significantly in the case of two or more missions, reaching the level of 8.82% of the respondents.

Table 1
Level of emotional tension in relation to participation
in a mission abroad

Participation in a mission abroad	Level of emotional tension					Total
	Stens 1–2	Stens 3–4	Stens 5–6	Stens 7–8	Stens 9–10	
Never	7	22	29	11	1	70
%	10,00%	31,43%	41,43%	15,71%	1,43%	
1 time	1	7	11	23	4	46
%	2,17%	15,22%	23,91%	50,00%	8,70%	
2 times or more	1	2	13	17	1	34
%	2,91%	5,88%	38,24%	50,00%	2,94%	
Total	9	31	53	51	6	150

Source: Own study results

It can therefore be noted that each subsequent mission reduces the number of soldiers with low emotional tension levels, while increasing the number of soldiers in the group with average scores. The reduction in the number of soldiers with high and very high levels of emotional tension can be the result of their experience and mental resilience to traumatic experiences.

Interesting conclusions were provided by the study of the relationships between the level of emotional tension and the location of a mission. The most numerous group of soldiers with a high level of emotional tension, i.e. between 7–10 sten, participated in the mission in Afghanistan. A similar situation occurred in the case of soldiers taking part in foreign missions twice or more times, mainly in Iraq and Afghanistan. It is also worth noting that a large group of the respondents achieved results within the range of 5–6 sten. This indicates that their emotional tension is at the average level. It does not mean, however, that these results should not be taken into account, because it is worth considering, in the perspective of further studies, which may be the reason for the intensification of emo-

tional tension in the respondents. Especially considering that out of 80 soldiers participating in missions abroad, 17 (i.e. over 20%) identified a high scale of lies, within the limits of 7–10 sten. This may mean, among other things, deliberately misleading the person conducting the study in order to conceal psychological problems that emerged after returning from a mission.

External stress

Subsequent conclusions were formulated on the basis of the study of the relationships between participation in the mission and the level of external stress.

The analysis of the study results presented in Table 2 indicates that the low level of external stress (sten 1–4) concerns mainly those soldiers who did not participate in missions – almost 69% of the respondents. This group also shows a relatively small number of respondents with high and very high levels of external stress – 5.72%. Whereas, when comparing the level of external stress between soldiers participating in missions abroad, some differences can be seen. The low level of external stress is indicated by 23.91% of soldiers participating in a mission once and 38.23% of soldiers participating twice or more times. In turn, the average level of external stress concerns 25.71% (no participation in a mission), 58.7% (one mission) and 61.76% (two and more), respectively.

Table 2
Level of external stress in relation to participation
in a mission abroad

Participation in a mission abroad	Level of emotional tension					Total
	Stens 1–2	Stens 3–4	Stens 5–6	Stens 7–8	Stens 9–10	
Never	19	29	18	3	1	70
%	27,14%	41,43%	25,71%	4,29%	1,43%	
1 time	3	8	27	8	0	46
%	6,52%	17,39%	58,70%	17,39%	0,00%	
2 times or more	2	11	21	0	0	34
%	5,88%	32,35%	61,76%	0,00%	0,00%	
Total	24	48	66	11	1	150

Source: Own study results

The results obtained should be seen in the context of the characteristics of external stress. Therefore, it can be assumed that a noticeable increase in the number of respondents with a low level of stress, combined with participation in subsequent missions, may be the result of a kind of “resistance” to external stress factors. There is no doubt, however, that participation in missions has a significant impact on this stress, which is clearly demonstrated by the number of respondents who show average levels of stress (5–6).

The results of the study on the relationship between the level of external stress and the place of service during a mission confirm the previous conclusions. It turned out that the highest number of soldiers on duty in Afghanistan achieved results within the range of 5–6 sten. A similar situation occurred in soldiers taking part in a mission twice or more times, especially in Iraq and Afghanistan. This means that the experience of external stress is at a similar level. Whereas a high level of the discussed emotions (sten 7–10) was noticed among the soldiers participating in the Iraqi mission.

Such a result is most probably determined by the fact that the Iraqi mission was – due to the very high level of threat and risk of loss of life, a completely new experience for soldiers in the post-war history of the Polish Army. The first turns of the Polish Military Contingent (PMC) were relatively poorly prepared for the tasks, the nature of which differed completely from the experience of a mission, e.g. in the Middle East. Soldiers in Iraq were at the centre of military operations, the intensity of which increased with the passage of time. The battle that Polish soldiers fought for a couple of days to defend the town hall in Karbala, during the so-called Al Sadra Uprising, went down in history. Several years of experience, a radical change in the system of preparation for participation in subsequent turns of the Iraqi mission, and then the Afghan mission, resulted in the fact that the participants of the mission in Afghanistan do not generally show the discussed stress at a high and very high level (sten 7–10), but equally few are those who show it at low and very low level (sten 1–4).

Intra-psychic stress

Another dimension of stress that was studied was intra-psychic stress. The study confirmed that participation in a foreign mission and the level of intra-psychic stress are correlated.

The analysis of the research results presented in Table 3 shows that there are significant correlations between the level of intra-psychic stress associated with the participation of soldiers in missions abroad. Stress at a low level (sten 1–4) concerns 80% of the soldiers who did not participate in missions. Whereas among the participants of a mission it drops to the level of about 55%. There is a clear difference in the case of high levels of stress (sten 7–8), where the results are 2.86% (no participation in a mission) and 26.09% (participation in one mission), respectively. In turn, a significant percentage of soldiers participating in two or more missions indicated the average level of stress (44.12%), significantly exceeding the adequate results reported in other cases (about 17%).

Table 3
Level of intra-psychical stress in relation to participation
in a mission abroad

Participation in a mission abroad	Level of intra-psychical stress				
	Stens 1–2	Stens 3–4	Stens 5–6	Stens 7–8	Total
Never	22	34	12	2	70
%	31,43%	48,57%	17,14%	2,86%	
1 time	7	19	8	12	46
%	15,22%	41,30%	17,39%	26,09%	
2 times or more	3	16	15	0	34
%	8,82%	47,06%	44,12%	0,00%	
Total	32	69	35	14	150

Source: Own study results

Therefore, it can be assumed that multiple cases of participation in missions make many soldiers immune to intra-psychic stress (stress 1–4), but at the same time almost half of the studied population (about 44%) feel at least mental discomfort in this situation (sten 5–6).

The results of the studies on the relationship between the level of intra-psychic stress and the place of service during a mission confirm earlier conclusions. It turned out that the highest level of stress (sten 7–8) concerns the soldiers participating in the mission in Afghanistan. It can also be noted that the average level of stress (sten 5–6) dominates among the Afghan and Iraqi mission participants, while the relatively low level of intra-psychic stress affects the mission participants in the Balkans, Middle East and Africa.

It should be believed that this is, as previously indicated, a fact associated with diametrically different conditions for the implementation of tasks during a mission, especially the risk of loss of life or suffering serious wounds.

General scale of stress

Another variable that was studied was the general stress scale, which is correlated with participation in a foreign mission.

The analysis of studies results presented in Table 4 indicates that the low level of general stress (sten 1–4) concerns mainly those soldiers who did not participate in a mission – slightly more than 67% of the respondents. This group also shows a relatively small number of respondents with a high level of general stress – 5.71%. In turn, in the group of mission participants, the low level of general stress is comparable and oscillates around 30% (30.44% – one mission and 29.41% – two and more, respectively). Interestingly, the average level of general stress (sten 5–6) does not show any significant differences between the soldiers participating in a mission abroad once (26.09%) and those who did not participate in a mission (27.14). The highest score in this group was achieved by soldiers who participated in missions at least twice (38.24). It is worth noting that the highest level of general stress (sten 7–8) is reported by the participants of one mission – 43.48% of the respondents, slightly lower – by the participants of two and more missions (32.35%).

Table 4
Level of general stress in relation to participation
in a mission abroad

Participation in a mission abroad	Level of general stress				
	Stens 1–2	Stens 3–4	Stens 5–6	Stens 7–8	Total
Never	15	32	19	4	70
%	21,43%	45,71%	27,14%	5,71%	
1 time	2	12	12	20	46
%	4,35%	26,09%	26,09%	43,48%	
2 times or more	2	8	13	11	34
%	5,88%	23,54%	38,24%	32,35%	
Total	19	52	44	35	150

Source: Own study results

It can therefore be concluded that participation in missions abroad determines the relatively high level of general stress. It may have a negative impact on the functioning of soldiers, both in the context of military service and personal life. Therefore, it can be assumed that participants of foreign missions should be given special care upon their return to the country in order to diagnose emerging psychological problems as early as possible and to undertake effective therapy.

The results of the studies on the relationship between the level of general stress and the place of service during the mission confirm previous conclusions. High results, between sten 7–8, are reported by the soldiers taking part in the mission in Afghanistan. The average level of general stress remained at a similar level regardless of where the soldiers were stationed. Stens in the 1–4 range, i.e. the values indicating low and very low stress, were found mainly among the soldiers taking part in missions in the Balkans, Middle East and Africa.

The data presented in the tables above show that both emotional tension, external stress, intra-psychic stress, and thus also the general scale of stress are statistically significant (correlated) with the participation of soldiers in foreign missions. In addition, many of the respondents achieved results above sten 7, which may mean that before going on a foreign mission, soldiers may not had been fully prepared, from the professional standpoint, to experience traumatic situations or had not undergone appropriate psychological tests to check their personality or susceptibility to stress.

Scale of lie

It is also important to note that in the surrounding of soldiers there is a tendency to hide mental problems. Therefore, the scale of lie was also analysed. It shows that out of 46 soldiers participating in missions once 14 people reached the level of sten 7 and above. On the other hand, taking into account 34 soldiers who went on a mission twice or more, also 14 of them showed high and very high results (tab. 5.). This may indicate a fear that reporting mental ailments to the medical services will have a negative impact on the course of further professional career and even on the possibility of continuing military service.

Table 5
Scale of lie in relation to participation in a mission abroad

Participation in a mission abroad	Scale of lie					Total
	Stens 1–2	Stens 3–4	Stens 5–6	Stens 7–8	Stens 9–10	
Never	11	13	17	19	10	70
%	15,71%	18,57%	24,29%	27,14%	14,29%	
1 time	12	13	7	6	8	46
%	26,09%	28,26%	15,22%	13,04%	17,39%	
2 times or more	3	9	8	7	7	34
%	8,82%	26,47%	23,53%	20,59%	20,59%	
Total	26	35	32	32	25	150

Source: *Own study results*

What is puzzling, however, is the fact that the soldiers who did not participate in missions abroad achieved similar results. This may indicate a general tendency among soldiers (and especially officers) to present themselves in a better light than in reality. This may be due to the conviction that creating a positive image of oneself may have an impact on one's career development and the likelihood of being appointed to a higher official position, involving a higher military rank and remuneration (Kaczmarek 2017).

Conclusion

On balance, it should be stated that preparing soldiers, and especially commanders of different levels of command, to cope with stress is an important task. Before going on a mission abroad, each soldier should be thoroughly diagnosed psychologically in order to determine his or her ability to operate in difficult conditions.

However, it is not always possible to predict human behaviour in extreme situations. Therefore, various types of special training should be provided to prepare soldiers for operations in extreme conditions. The aim should be to "equip" them with the necessary psychological knowledge about stress and to teach them how to cope with it. Such trainings should be conducted on training grounds, using simulators or specially prepared centres. They should be aimed at the acquisition by soldiers, and especially commanders, of appropriate skills to act in situations as close as possible to the real ones. As a result, it will allow to make rational

decisions even in the most difficult conditions, which will enable more effective action and incurring smaller losses.

Bibliography

- Figley, C.R., Nash W.P. (2010). *Stres bojowy teorie badania profilaktyka i terapia*. Warszawa: PWN. (In Polish)
- Kaczmarek, A. (2013). *Wpływ stresu emocjonalnego na proces podejmowania decyzji w organizacji żbierarchizowanej*. Rozprawa Doktorska (doctoral dissertation). Warszawa: Akademia Obrony Narodowej. (In Polish)
- Kaczmarek, A. (2015). *Dylematy psychologiczne rekonwersji kard sił zbrojnych*. In: M. Piotrowska-Trybull, (red.), *Spoleczeństwo, Gospodarka, Siły Zbrojne – relacje i uzywania*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej. (In Polish)
- Kaczmarek, A. (2017). Stres Bojowy z perspektywy operacji reagowania kryzysowego, Colloquium. Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych, kwartalnik 1/2017, pp. 44–45. (In Polish)

Боевой стресс у военнослужащих Сухопутных войск

Резюме

Феномен стресса является сегодня чрезвычайно актуальной проблемой. Он встречается в многочисленных жизненных ситуациях и поэтому имеет отношение к значительной части социума, оказывая большое и, как правило, негативное влияние на жизнедеятельность людей. Особым образом проблема стресса, а точнее – боевого стресса, касается военнослужащих. Состояние стресса на поле боя особенно опасно в связи с имеющимися там специфическими условиями – взрывами, вспышками выстрелов, огнем, видом кричащих и страдающих от боли товарищей, трупов погибших и т. д. Поэтому практически всегда результатом стресса являются чрезмерные физические потери или принятие неконструктивных решений.

В данной статье изложены результаты исследований детерминант боевого стресса среди военнослужащих Сухопутных войск Республики Польша, а также представлены характерные для них виды и уровень стресса. Это осуществлено на фоне характеристик задач, которые сегодня выполняют польские военнослужащие в операциях западными странами в рамках Операции кризисного реагирования.

Ключевые слова: боевой стресс, стрессоры, факторы, определяющие стресс среди военнослужащих.

Regīna Kokina (Latvija)

LATVIJAS UN KOREJAS REPUBLIKAS KULTŪRU DIMENSIJU īPATNĪBAS

Pētījums ir izstrādāts un empiriski pārbaudīts balstoties uz Hofstedes (Hofstede 2011) sešu dimensiju kultūras modeli, pielietojot modificēto Švarca, Hofsteda un Inglharta kultūras vērtību skalas aptaujas (Schwartz 2004). Agrākie pētījumi par abām kultūrām ir noteikuši, ka pastāv atšķirības Hofstede modeļa kontekstā vairākās dimensijās (Hofstede 2011; Buja 2016). Izlasi veidoja 200 respondenti: 100 Latvijas Republikas pārstāvji un 100 Korejas Republikas pārstāvji. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp Latvijas un Korejas republikām varākos aspektos.

Atslēgas vārdi: kultūra, kross-kulturālas atšķirības, Hofstede kultūru dimensiju modelis, individuālisms, kolektīvisms.

Ievads

Ar katru gadu pasaulei attīstās starpkvalstu un starpkultūru attiecības. Notiek politiska, ekonomiska, uz kultūru vērsta sadarbība, tāpēc jāsaprotram, ka ikviens kultūra ir individuāla, katra ar savām normām, savu labā un ļaunā sapratni (Cohen, 2009). Attīstoties valstu sadarbībai un starpkultūru attiecībām ir svarīgi izprast citas kultūras atšķirību, lai savstarpējā komunikācija būtu veiksmīga un neaizvainotu kādu no konkrētās kultūras pārstāvjiem.

Par spīti lielajam attālumam, Latvijas un Korejas Republikas divpusējās attiecības pēdējos gados piedzīvojušas pozitīvu attīstību. Līdz ar to šī tēma ir aktuāla, jo notiek aktīva sadarbība starp abu republiku parlamentiem, risinās sistemātisks un regulārs politiskais dialogs, veidojas arī kontakti starp iedzīvotājiem. Ir izveidota līgumtiesiskā bāze tālākai ekonomiskās sadarbības attīstībai: ES – Korejas Brīvās tirdzniecības līgums, Latvijas – Korejas dubultnodokļu un investīciju aizsardzības līgumi un darbojas bezvīzu režīms (Plēsums 2013). Taču, lai izprastu Latvijas Republikas un Korejas Republikas kultūru atšķirības un novērstu iespējamu nesaprāšanos, ir jāaplūko abu kultūru psiholoģiskie aspekti, tādējādi sekmējot valstu sadarbību un izpratni vienai par otru. Līdzīgi pētījumi par abu kultūru psiholoģiskajiem aspektiem ir veikti ļoti minimāli, līdz ar to līdzsinējā resursu bāze šajā jautājumā ir neliela.

Iepriekšējos pētījumos secināts, ka pastāv atšķirības Hofstede modeļa kontekstā vairākās dimensijās (Hofstede 2011; Buja 2016). Kā arī pētījumi norāda uz abu kultūru atšķirībām dažādos aspektos: attiecības ar kaimiņiem un sabiedrību kopumā; attieksme pret citām kultūrām; attiecības ar kolēģiem un darba kultūra; uzskati par laulībām; valsts ekonomikas ietekme; uzskati par ticību augstākiem spēkiem. Šajā darbā tika apstiprināti iepriekš izvirzītie pieņēmumi un atklātas atšķirības citos aspektos.

Kultūras teorijas

Jēdziens kultūra ir definēts joti daudzveidīgi. Kultūra ir kolektīva prāta programmēšana, kas atšķir kādas kategorijas noteiktu grupu vai personu no ciem (Hofstede 2011). Ja indivīda īpašības ir iedomātas kā mainīgas, balstoties pēc zvana līknes; atšķirība ir pāreja starp kultūrām uz zvana līkni, kad kāds pārceļas no vienas sabiedrības kopienas uz otru. Visbiežāk termins kultūra tiek izmantota runājot par ciltīm vai etniskajām grupām (antropoloģijā), valstīm (politikas zinātnē, socioloģijā un menedžmentā), kā arī organizācijām (socioloģijā un pārvaldībā). Relatīvi neizpētīta joma ir kultūras profesijas (piemēram, inženieri pret grāmatvežiem, vai dažādu jomu akadēmiķi). Šo terminu var attiecināt arī uz dzimumiem, paaudzēm vai sociālajām klasēm.

Kultūras orientācijas: Individuālisms un Kolektīvisms

Individuālisms

Individualitātes pamatelements ir pieņēmums, ka indivīdi ir savstarpēji neatkarīgi. Pirmkārt, attiecībā uz pašu koncepciju individuālisms nozīmē – pozitīvas sevis radišana un uzturēšana ir cilvēciska pamatdarbība (Baumeister 1998); laba sajūta par sevi, personīgie panākumi un daudzas unikālas vai atšķirīgas personiskās attieksmes un viedokļi tiek vērtēti (Oyserman, Markus 1993; Triandis 1995); abstraktie raksturlielumi (pretstatā sociālajiem, situācijas deskriptoriem) (Fiske, Kitayama, Markus, Nisbett 1998). Otrkārt, attiecībā uz labklājību individuālisms nozīmē, ka atvērtā emocionālā izpausme un personīgo mērķu sasniegšana ir svarīgs labklājības un apmierinātības avots (Diener, Diener, 1995; Markus, Kitayama 1991). Treškārt, individuālisms nozīmē to, ka spriedums, pamatojums un cēloņsakarība parasti ir orientēti uz cilvēku, nevis uz situāciju vai sociālo kontekstu, jo dekontekstualizētais seanss tiek uzskatīts par stabilu cēloņsaka-

rību (Choi, Nisbett, Norenzayan 1999; Miller 1984; Morris, Peng 1994; Newman 1993).

Kolektīvisms

Kolektīvisma pamatelements ir pieņēmums, ka grupas piesaista un ir savstarpēji saistošas personas. No šī kodola teorētiķi atklāj vairākas kolektīvisma sekas. Viens no jautājumiem, kurus turpina pētīt, ir tas, vai pētījumi empiriski apstiprina sekas starp kultūrām un vai šīs ticamās sekas patiesībā ir kolektīvisma vispārējās sekas. Kolektīvisma definīcijas nozīmē – ka nozīmīgas grupu dalibas tiek piesaistītas un nostiprinātas, skatot tās kā “dzīves faktus” (Oyserman 2002), kas cilvēkiem ir jāuzņem; robeža starp grupām un ārpus grupām ir stabila, salidzinīši necaurlaidīga un svarīga; grupas apmaiņas pamatā ir vienlīdzības vai pat augstsirdības (dāsnuma) principiem (Kim 1994; Morris, Leung 2000; Sayle 1998; Triandis 1995).

Hofstedes kultūru dimensiju modelis

Hofstede (Hofstede 1980) ieguva piekļuvi lielai izpētes datu bāzei par cilvēku sajūtām un ar to saistītām vērtībām vairāk nekā 50 valstīs visā pasaulē. Sākotnējā datu bāzes analīze atsevišķu respondēntu līmenī izrādījās neskaidra, taču atklājās, ka koncentrēšanās tika vērsta uz apsekojamo objektu korelāciju starp vidējiem rādītājiem valstu līmenī. Korelācijas modeļi valsts līmenī varētu pārsteidzoši atšķirties no tā, kas tika konstatēts individuālā līmenī, un bija nepieciešama pilnīgi atšķirīga interpretācija (Hofstede 2011). Hofstedes modeli veido 6 dažādas dimensijas un to pretstati: varas attālums (zems varas attālums-augsts varas attālums); izvairīšanās no nenoteiktības (vāja/stipra); individuālisms/kolektīvisms; maskulinitāte/feminitāte; īstermiņa/ilgtermiņa orientācija; iecietība/ierobežojums.

Hofstede kultūru dimensijas citu autoru skatījumā

Kad 1980. gadā parādījās “kultūras sekas”, tās izveidoja jaunu sociālo zinātņu pētījumu paradigmu: valsts līmenī analizēt uz aptaujām balstītus datus un kvantitatīvi noteikt atšķirības starp nacionālajām kultūrām, pamatojoties uz šim dimensijām.

Deviņdesmitajos gados vairākos projektos tika izpētīta individuālisma dimensija salidzinājumā ar kolektīvismu (Kim et al. 1994; Hofstede 2001; Triandis 1995). No visām Hofstedes dimensijām šī kļuva ar vispozitīvā-

kajām blakusparādībām psihologu vidū, it īpaši ASV (Minkov, Hofstede 2012).

Plašu individuālisma pētījumu pārskatīšanu individuālā līmenī publēja Oisermans, Kūns un Kemmelmeiers (Oyserman, Coon, Kemmelmeier 2002). Salīdzinot šos pētījumus visās sabiedribās, viņi konstatēja atšķirīgu valstu skaitu no Hofstedes pētījumiem; bet Šimaks, Oiši un Diners (Schimmack, Oishi, Diener 2005) pierādīja, ka tas izskaidrojams ar metodoloģisku kļūdu: Oisermans (Oyserman et al. 2002) aizmirsa kontrolēt piekrišanu (atbilžu kopumu), un viņu datu piekrītēja būtiski negatīvi saistījās ar pētījuma mērķi, kas padarīja viņu rezultātus nejaušus. Kultūras fokusu uz individuālismu un kolektīvismu dimensiju vadīja Triandis (Triandis 1995), lai to sadalītu horizontālā un vertikālā individuālismā. Kā individuālisms un kolektīvisms ir izmantoti arī termini maskulinitāte un feminitāte, lai raksturotu vērtības individuālā līmeni.

Nozīmīgu alternatīvu dimensijas paradigmas piemērošanu izstrādāja Švarcs (Schwartz 1994). Valsts limenī Švarcs (Schwartz 1994) atšķira septiņas dimensijas: konservatīvisms (vēlāk nodēvētu par “piesaistīšanos”/“ieguldīšanos”); hierarhija; meistarība; lietišķā autonomija; Intelektuālā autonomija; egalitārisms; saskaņa/harmonija.

Vēl viens liela mēroga pieteikums bija GLOBE (globālais vadības un organizācijas rīcības efektivitātes) projekts, ko pieņēma ASV vadības nams. Tas tika realizēts laikposmā no 1994. gada līdz 1997. gadam. Konceptuālu iemeslu dēļ GLOBE paplašināja piecas Hofstedes dimensijas līdz deviņām. Rezultāti liecina, ka, neskatoties uz ļoti atšķirīgu pieejumu, GLOBE datu masīvais korpuiss joprojām atspoguļoja sākotnējā Hofstede modeļa struktūru.

Pētījuma mērķis ir pētīt Latvijas un Korejas Republikas kultūru dimensiju īpatnības Hofstede modeļa kontekstā. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tika noteikta hipotēze – pastāv atšķirības Latvijas un Korejas Republikas kultūru dimensiju īpatnībās Hofstede modeļa kontekstā. Lai rastu hipotēzes apstiprinājumu vai noliegumu tika izvirzīti sekojoši pētījuma jautājumi:

1. Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu reliģiskajiem uzskaņiem?
2. Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu piederības valstij sajutām?
3. Vai pastāv atšķirības abu respondentu grupu valstu tipiskā uzvedībā?
4. Vai pastāv atšķirības abu respondentu grupu priekšstatos par uzticību cītiem un to godīgumu?
5. Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu un apmierinātību ar dzīvi?

6. Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu spēju ieplānot savu dzīvi?
7. Vai pastāv atšķirības abu grupu priekšstatos par finansiālo stāvokli un naudu?
8. Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu uzskatiem uz autogrupām?

Lai rastu atbildes uz minētajiem jautājumiem, tikai atlasīti respondenti no Latvijas Republikas un Korejas Republikas, kuriem tika piedāvāts aizpildīt modificēto Švarca, Hofsteda un Inglharta kultūras vērtību skalu (Schwartz 2004).

Metode

Dalībnieki

Šajā pētījumā kopumā piedalījās 210 respondenti. Atlasot derīgos datus, reālais dalībnieku skaits sastādija 200 respondenti ($M = 22,25$; $SD = 2,39$) no kuriem 100 Latvijas Republikas kultūras pārstāvji – 50 sievietes ($M = 22,22$; $SD = 2,79$) un 50 vīrieši ($M = 22,86$; $SD = 2,18$) – un 100 Korejas Republikas kultūras pārstāvji – 50 sievietes ($M = 21,76$; $SD = 2,18$) un 50 vīrieši ($M = 22,16$; $SD = 2,29$).

Pētījuma dalībnieki tika izvēlēti pēc nejaušības principa, taču lai piedālītos pētījumā bija jāievēro darba autorei prasības:

1. Respondentam bija jāpiedzimst atbilstoši Latvijas vai Korejas Republikā;
2. Respondentam bija jānodzīvo atbilstoši Latvijas vai Korejas Republikā līdz aptaujas aizpildīšanas brīdim;
3. Respondentam bija jābūt vecumā no 18 līdz 25 gadiem;
4. Korejas Republikas respondentiem bija jāpārvalda angļu valoda.

Mērījumi

Lai iegūtu pētījuma rezultātus darba autore veica sekojošas darbības:

- Tika analizēta un strukturēta pieejamā zinātniskā literatūra par kultūras jēdzienu, kultūras orientācijām, Hofstede kultūras dimensiju modeli, kā arī tika analizēti un izmantoti citu autoru un zinātnieku pētījumi šajā kontekstā;
- Iztulkota modificēta Švarca, Hofsteda un Inglharta kultūras vērtību skala (Schwartz 2004) latviešu un angļu valodā;
- Kopumā tika piedāvāta aptauja ar 192 apgalvojumiem (tai skaitā 51 vērtību un darba autorei nepieciešamo informāciju pētījumam).

Aptauja sastāvēja no demogrāfiskajiem jautājumiem, 192 apgalvojumiem, kurus vajadzēja novērtēt skalā no 1 līdz 7 (kur 1 – noteikti nepiekritu, 2 – nepiekritu, 3 – drīzāk nepiekritu, 4 – zināmā mērā gan, gan, 5 – drīzāk piekrītu, 6 – piekrītu, 7 – noteikti piekrītu; (bija arī variācijas ar vārdiem: atbilst/neatbilst, līdzīgi kā iepriekš tika minēts)), tajā skaitā 51 vērtība, kuru bija jānovērtē skalā no 1 līdz 7, 3 atvērtā tipa jautājumiem un 3 jautājumiem ar izvēles iespēju.

- Pēc datu iegūšanas ar programmas SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 21. versijas palīdzību tika apstrādāti iegūtie dati.

Procedūra

Sākumā tika izplatītas aptaujas latviešu valodā latvijas Republikas kultūras pārstāvjiem. Gatavās aptaujas darba autore lūdza nosūtīt uz viņas elektronisko pastu.

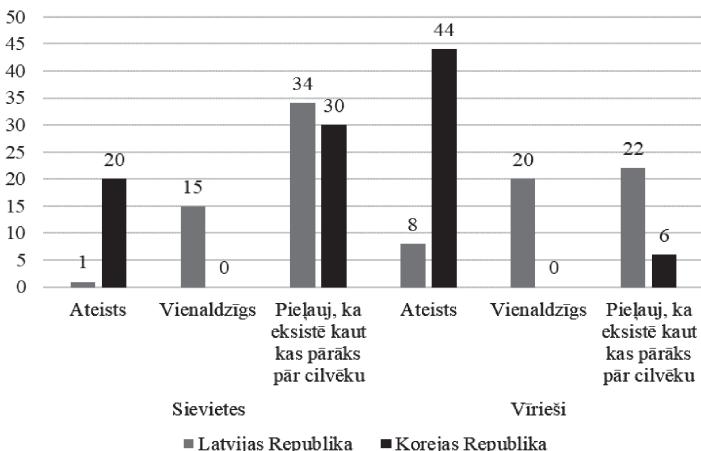
Pēc Latvijas Republikas respondentu aptaujas aizpildīšanas, darba autore sāka izsūtīt aptaujas Korejas Republikas kultūras pārstāvjiem. Šobrīd Latvijas Republikā studē ap 30 Korejas Republikas iedzīvotāju. Izmantojot šo iespēju, darba autore lūdza šos respondentus izsūtīt aptauju saviem draugiem, paziņām, skolas/universitātes biedriem tiesi uz Korejas Republiku. Turklat darba autore sazinājās ar Kyungbok Universitāti (경복대학교) Korejas Republikā, konkrēti ar Jeongkeun Ahn (안정근). Un ar viņa starpniecību izplatīja aptauju starp konkrētās universitātes studentiem.

Lai realizētu pētījuma mērķi un atbildētu uz pētījuma jautājumiem, tika izmatotas šādas statistiskās apstrādes metodes:

1. Manna-Vitneja U kritērijs (Mann-Whitney U test)
2. Hī kvadrāta kritērijs (Chi-Square Test)

Rezultāti

Lai atbildētu uz pētījuma 1. jautājumu – **Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu ticības uzskatiem** – tika veikta χ^2 kritērija analīze. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā, kur $\chi^2 = 25,270$ un $p \leq 0,01$. Latvijas Republikas respondenti ir vairāk ticīgi nekā Korejas Republikas respondenti.

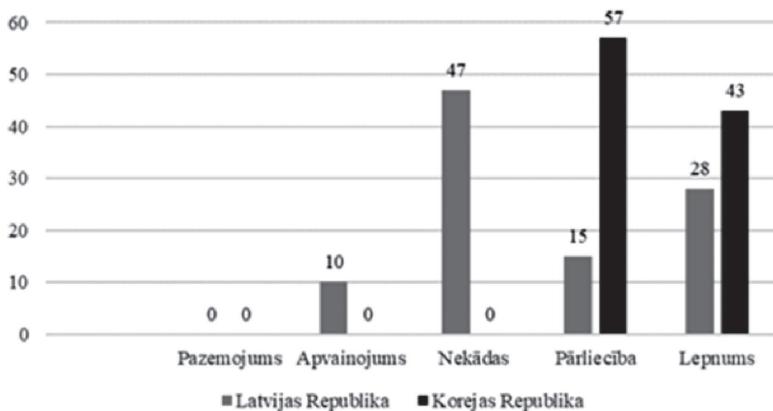

1. attēls. Ticības izpausme Latvijas un Korejas Republikas respondentiem ($n = 200$)

Avots: autore veidots attēls

Latvijas Republikas sievietes pārsvarā pieļauj, ka eksistē kaut kas pārāks par cilvēku – 34 respondēntes, savukārt vienaldzīgas pret reliģiju ir 15 respondēntes un tikai 1 respondēnte sevi uzskata par ateisti. Savukārt Korejas Republikas sievietes arī pārsvarā pieļauj, ka eksistē kaut kas pārāks par cilvēku, taču tuvu vairākumam ir arī respondēntes, kas sevi uzskata par ateistēm, zīmīgi ir tas, ka ne viena respondēnte nedeva atbildi – vienaldzīga. Latvijas Republikas vīrieši pārsvarā pieļauj, ka eksistē kaut kas pārāks par cilvēku – 22 respondēnti, savukārt vienaldzīgi pret reliģiju, tuvu vairākumam ir 20 respondēnti un tikai 8 respondēnti sevi uzskata par ateistu. Savukārt Korejas Republikas vīrieši ar lielu pārsvaru sevi uzskata par ateistiem – 44 respondēnti un tikai 6 respondēnti pieļauj, ka eksistē kaut kas pārāks par cilvēku, līdzīgi kā sievietes šajā grupā, neviens nedeva atbildi vienaldzīgs (sk. 1. attēlu).

Lai atbildētu uz pētījuma 2. jautājumu – Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu piederības valstij sajūtām – tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā, kur $U = 3658,00$ un $p \leq 0,01$. Latvijas Republikas respondēnti jūtas mazāk piederīgi savai valstij nekā Korejas Republikas respondēnti.

2. attēls. Jūtas, ko izjūt Latvijas un Korejas Republikas respondenti, jūtoties par savas valsts pārstāvi ($n = 200$)

Avots: autore veidots attēls

Pazemojumu neizjūt neviens no respondentu grupām. Apvainojumu izjūt 10 Latvijas Republikas respondenti un neviens Korejas Republikas respondents. Savukārt nekādas jūtas neizjūt 47 Latvijas Republikas respondenti un neviens Korejas republikas respondents. Pārliecību izjūt 15 Latvijas Republikas respondenti un 57 Korejas Republikas respondenti. Savukārt lepnumu izjūt 28 Latvijas Republikas respondenti un 43 Korejas Republikas respondenti (sk. 2. attēlu).

Lai atbildētu uz pētījuma 3. jautājumu – Vai pastāv atšķirības abu respondentu grupu valstu tipiskā uzvedībā – tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze.

Aplūkojot 1. tabulu, var secināt, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā no 25 apgalvojumiem 13 apgalvojumos, kur $p \leq 0,01$; 5 apgalvojumos, kur $p \leq 0,05$.

1. tabula

Latvijas un Korejas Republikas valsts tipiskās uzvedības salīdzinājums (n=200)

Apgalvojums	Valsts	N	vid. rangs	rangu summa	U
Pafidzēt radiniekam (savu iespēju robežas), ja tam radušās finansiālās grūtības	Latvijas Republika	100	85,00	8499,50	
	Korejas Republika	100	116,01	11600,50	3449,50**
Uzturēt harmoniju kolektīvā, kurā atrodies	Latvijas Republika	100	74,72	7472,00	
	Korejas Republika	100	126,28	12628,00	2422,00**
Darīt kaut ko lai uzlabotu savu kolēģu, psiholoģisko labklājību	Latvijas Republika	100	90,81	9080,50	
	Korejas Republika	100	110,20	11019,50	4030,50*
Dalīt ar kaimiņiem mazas sadzīves lietas, instrumentus utt.	Latvijas Republika	100	75,32	7531,50	
	Korejas Republika	100	125,69	12568,50	2481,50**
Sadarboties un pavadīt laiku ar cītiem	Latvijas Republika	100	95,37	9536,50	
	Korejas Republika	100	105,64	10563,50	4486,50*
Darīt pa savam prātam	Latvijas Republika	100	132,66	13266,00	
	Korejas Republika	100	68,34	6834,00	1784,00**
Pajauties uz sevi, nevis uz cītiem	Latvijas Republika	100	124,68	12468,00	
	Korejas Republika	100	76,32	7632,00	2582,00**
Uzvesties tieši un atklāti	Latvijas Republika	100	74,92	7492,00	
	Korejas Republika	100	126,08	12608,00	2442,00**
Attīstīt savu individualitāti un neatkarīgumābū	Latvijas Republika	100	108,89	10888,50	
	Korejas Republika	100	92,12	9211,50	4161,50*
Uzskatīt, kas tas kas notiek ir tikai paša cilvēka darbību rezultāts	Latvijas Republika	100	85,59	8558,50	
	Korejas Republika	100	115,42	11541,50	3508,50**
Darīt to, kas patīk ģimenei, pat ja tev tas nepatīk	Latvijas Republika	100	84,58	8458,00	
	Korejas Republika	100	116,42	11642,00	3408,00**
Mācīt bērnus, ka pienākumi ir svarīgāki par prieku	Latvijas Republika	100	80,84	8083,50	
	Korejas Republika	100	120,17	12016,50	3033,50**
Cienīt lēmumu, ko pieņēma kolektīvs	Latvijas Republika	100	68,26	6826,00	
	Korejas Republika	100	132,74	13274,00	1776,00**
Upurēt savas intereses, kolektīva labā	Latvijas Republika	100	80,24	8024,00	
	Korejas Republika	100	120,76	12076,00	2974,00**
Tiekties strādāt labāk par cītiem	Latvijas Republika	100	85,21	8521,00	
	Korejas Republika	100	115,79	11579,00	3471,00**
Kaitināties, kad citi labāk strādā	Latvijas Republika	100	121,15	12115,00	
	Korejas Republika	100	79,85	7985,00	2935,00**
Bez konkurence nevar izveidot labu sabiedrību	Latvijas Republika	100	92,27	9226,50	
	Korejas Republika	100	108,74	10873,50	4176,50*
Dzīvot veseligu dzīves viedu (nelietot alkoholu, nesmēķēt, ēst pareizi utt)	Latvijas Republika	100	90,57	9057,00	
	Korejas Republika	100	110,43	11043,00	4007,00*

*p≤0,05 **p≤0,01

Avots: autores veidota tabula

Lai atbildētu uz pētījuma 4. jautājumu – Vai pastāv atšķirības abu respondentu grupu priekšstatos par uzticību cītiem un to godīgumu – tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze.

2. tabula

Uzticība citiem un godīgums, Latvijas un Korejas Republikas respondentu salīdzinājums (n=200)

Apgalvojums	Valsts	n	vid.rangs	rangu summa	U
Vai jūs domājat, ka lielākajai cilvēku daļai var uzticēties vai, ka ir jābūt uzmanīgiem ar tiem?	Latvijas Republika	100	92,39	9239,00	4189,00*
	Korejas Republika	100	108,61	10861,00	
Vai jūs domājat, ka lielākā daļa cilvēku izmants jūs saviem mērķiem vai, ka viņi attieksies pret jums godīgi?	Latvijas Republika	100	73,63	7363,00	2313,00**
	Korejas Republika	100	127,37	12737,00	

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$ **Avots:** autores veidota tabula

Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā apgalvojumā – Vai jūs domājat, ka lielākajai cilvēku daļai var uzticēties vai, ka ir jābūt uzmanīgiem ar tiem? – kur $U = 4189,00$; $p \leq 0,05$. Latvijas Republikas respondenti mazāk uzticās citiem, nekā Korejas Republikas respondenti. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā apgalvojumā – Vai jūs domājat, ka lielākā daļa cilvēku izmants jūs saviem mērķiem vai, ka viņi attieksies pret jums godīgi? – kur $U = 2313,00$; $p \leq 0,01$. Latvijas Republikas respondenti uzskata, ka citi viņus izmantis saviem mērķiem, kad Korejas Republikas respondenti uzskata, ka citi attieksies pret tiem godīgi (sk. 2. tabulu).

Lai atbildētu uz to, kāds ir uzticības līmenis dažādām organizācijām, tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā uzticībai organizācijām – baznīcas – kur $U = 3197,00$; $p \leq 0,01$.

Latvijas Republikas respondentu grupa tiecas vairāk uzticēties baznīcām nekā Korejas Republikas respondenti. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā uzticībai organizācijām – armija – kur $U = 3909,50$; $p \leq 0,05$. Latvijas Republikas respondenti mazāk uzticās armijai nekā Korejas Republikas respondenti. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā uzticībai organizācijām – masu mediji – kur $U = 2418,50$; $p \leq 0,01$. Latvijas Republikas respondentu grupa tiecas mazāk uzticēties masu medijiem nekā Korejas Republikas respondenti. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas

Republikas respondentu starpā uzticībai organizācijām – tiesu sistēma – kur $U = 4056,50$; $p \leq 0,05$. Latvijas Republikas respondentu grupa tiecas mazāk uzticēties tiesu sistēmai nekā Korejas Republikas respondenti. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā uzticībai organizācijām – prezidents – kur $U = 3765,00$; $p \leq 0,01$. Latvijas Republikas respondenti uzticas prezidentam mazāk, nekā Korejas Republikas respondenti.

Lai atbildētu uz pētījuma 5. jautājumu – **Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu apmierinātību ar dzīvi – tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze.**

Līdz ar to var secināt, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā apmierinātībā ar dzīvi, kur $U = 4005,00$; $p \leq 0,05$. Latvijas Republikas respondenti jūtas vairāk apmierināti ar savu dzīvi nekā Korejas Republikas respondenti.

Lai atbildētu uz to, kādi ir priekšstati par sasniegumiem tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze (sk. 3. tabulu)

3. tabula

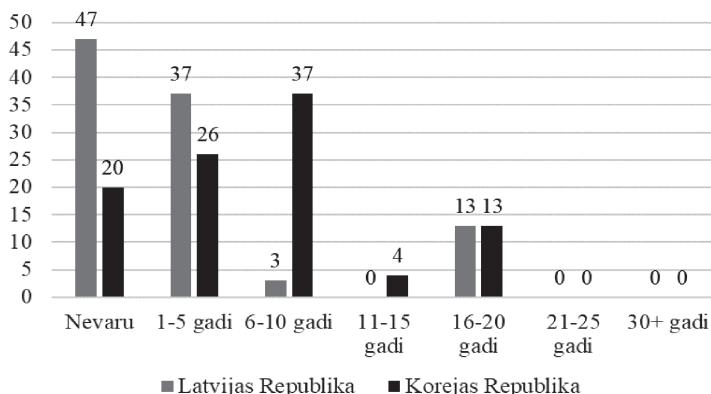
Prickšstatu par sasniegumiem starp Latvijas un Korejas Republiku salīdzinājums

Apgalvojums	Valsts	n	vid. rangs	rangu summa	U
Es vērtēju sevi atbilstībā ar to, kas ir svarīgs man nevis citiem	Latvijas Republika	100	116,14	11613,50	3436,50**
	Korejas Republika	100	84,87	8486,50	
Es pārtraucu veikt būtiskas izmaiņas savā dzīvē.	Latvijas Republika	100	91,31	9130,50	4080,50*
	Korejas Republika	100	109,70	10969,50	
Man bija mazs siltu un uzticamu attiecību ar citiem	Latvijas Republika	100	108,78	10877,50	4172,50*
	Korejas Republika	100	92,23	9222,50	
Reizēm es jūtu, ka es esmu veicis visu ko vien varēju	Latvijas Republika	100	92,21	9221,00	4171,00*
	Korejas Republika	100	108,79	10879,00	
Es dodu priekšroku palikt pie sava viedokļa, pat ja tas ir pretējs ar sabiedrībā pieņemto.	Latvijas Republika	100	134,53	13453,00	1597,00**
	Korejas Republika	100	66,47	6647,00	
Ikdiens rūpes bieži mani nogurdina	Latvijas Republika	100	90,97	9096,50	4046,50*
	Korejas Republika	100	110,04	11003,50	
Man dzīve vienmēr ir bijusi pastāvīga mācīšanās, pārmaiņas un izaugsmes process	Latvijas Republika	100	88,02	8802,00	3752,00**
	Korejas Republika	100	112,98	11298,00	
Man ir tendence pakļauties cilvēkiem ar stingriem uzskatiem	Latvijas Republika	100	86,52	8652,00	3602,00**
	Korejas Republika	100	114,48	11448,00	
Es uzskatu, ka ir svarīgi iegūt jaunu dzīves pieredzi, kas dod iespēju pārdomāt ideju par sevi un pasauli apkārt	Latvijas Republika	100	91,51	9151,00	4101,00*
	Korejas Republika	100	109,49	10949,00	

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$

Avots: autores veidota tabula

Lai atbildētu uz pētījuma 6. jautājumu – Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu spēju ieplānot savu dzīvi – tika veikta χ^2 kritērija analīze. Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā laika plānošanā, kur $\chi^2 = 68,750$ un $p \leq 0,01$.

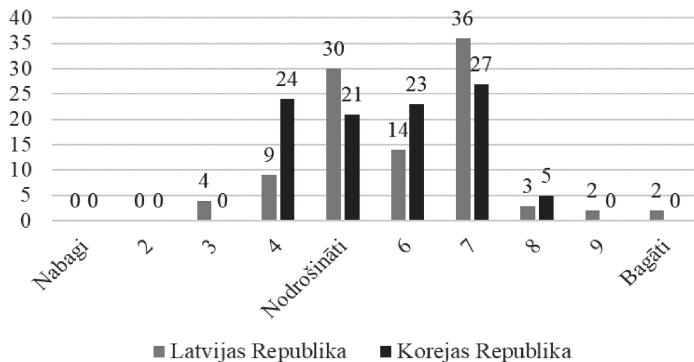
3. attēls. Latvijas un Korejas Republikas respondentu spēja ieplānot savu dzīvi ($n = 200$)

Avots: autores veidots attēls

Latvijas Republikas respondentiem ir grūtāk ieplānot dzīvi uz ilgāku laika posmu, nekā Korejas Republikas respondentiem. Savu dzīvi nevar ieplānot 47 (kas ir gandrīz puse) Latvijas Republikas respondentu, un tikai 20 Korejas Republikas respondenti. Savu dzīvi var ieplānot uz 1–5 gadiem 37 (kas ir 2. augstākais rezultāts šajā grupā) Latvijas Republikas respondentu, savukārt Korejas Republikas respondenti – 26. Uz 6–10 gadiem savu dzīvi var ieplānot tikai 3 Latvijas Republikas respondentu, kad uz šo pašu gadu ilgumu savu dzīvi var ieplānot 37 (augstākais šīs grupas rādītājs) Korejas Republikas respondentu. Uz 11–15 gadiem Latvijas Republikas respondenti nedeva ne vienu atbildi, kad to var izdarīt 4 Korejas Republikas respondenti. Savukārt uz 16–20 gadiem savu dzīvi var ieplānot 13 gan Latvijas, gan Korejas Republikas respondentu. Vairāk par 20 gadiem abu grupu respondenti nevar ieplānot savu laiku (sk. 3. attēlu).

Lai atbildētu uz pētījuma 7. jautājumu – Vai pastāv atšķirības abu grupu priekšstatos par finansiālo stāvokli un naudu – tika veikta Mann-Vitneja U kritērija analīze, secinot, ka nepastāv statistiski nozīmīgas

atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā jautājumā par viņu finansiālo stāvokli, kur $U = 4439,50$; $p > 0,05$.

4. attēls. Latvijas un Korejas Republikas respondentu uzskati par savu finansiālo stāvokli ($n = 200$)

Avots: autores veidots attēls

No tā izriet, ka gan Latvijas, gan Korejas Republikas respondenti savu finansiālā stāvokļa ziņā novieto sevi līdzīgās pozīcijās – pārsvarā orientējas uz videjo, nedaudz vairāk kā nodrošināti cilvēki. Neviens no abu grupu respondentiem nenovietoja sevi nabaga pozīcijā. 4 Latvijas Republikas respondenti novietoja sevi 3. pozīcijā. 9 Latvijas republikas respondenti novietoja sevi 4. pozīcijā, kad šajā pozīcijā atzīmēja sevi 24 Korejas Republikas respondenti. Par nodrošinātiem sevi uzskata 30 Latvijas Republikas respondenti un 21 Korejas Republikas respondents. 6. pozīcijā sevi nostādīja 14 Latvijas Republikas respondenti un 23 Korejas Republikas respondents. 7. pozīcijā 36 Latvijas Republikas respondenti un 27 Korejas Republikas respondenti. 8. pozīcijā sevi novieto 3 Latvijas Republikas respondenti un 5 Korejas Republikas respondenti. Savukārt 9. pozīcijā sevi atzīmēja 2 Latvijas Republikas respondenti, Korejas Republikas respondenti sevi neatzīmēja šajā pozīcijā. Pie bagātiem sevi atzīmēja 2 Latvijas Republikas respondenti un neviens Korejas Republikas respondents (sk. 4. attēlu).

Lai atbildētu uz 8. pētījumu jautājumu – Vai pastāv atšķirības starp respondentu grupu uzskatiem par autgrupām – tika veikta Manna-Vitneja U kritērija analīze (sk. 4. tabulu).

4. tabula

Uzskatu par autgrupām Latvijas un Korejas Republiku salīdzinājums

Apgalvojums	Valsts	n	vid. rangs	rangu summa	U
Precēties ar citas rases/nācijas pārstāvi ir slīkta doma	Latvijas Republika	100	117,28	11728,00	3322,00**
	Korejas Republika	100	83,72	8372,00	
Citas rases/nācijas cilvēkiem nevajadzētu iejaukties, tur kur tos nevēlas redzēt	Latvijas Republika	100	112,85	11285,00	3765,00*
	Korejas Republika	100	88,15	8815,00	
Ja darba devējs vēlas pieņem darbā tikai vietējos, tās ir viņa darīšanas	Latvijas Republika	100	112,16	11215,50	3834,50*
	Korejas Republika	100	88,85	8884,50	
Imigrantiem ir tādas pašas tiesības lemt par manā valstī notiekošo, kā manā valstī dzimumšajiem un uzaugušajiem.	Latvijas Republika	100	80,13	8013,00	2963,00**
Mums ir jātiecas uz vienlīdzību starp visiem pilsoniem, neskatoties uz rasi un etnisko piederību.	Korejas Republika	100	120,87	12087,00	
Daži cilvēki taisnīgi ieņem zemāku statusu sabiedrībā	Latvijas Republika	100	85,13	8512,50	3462,50**
	Korejas Republika	100	115,88	11587,50	
Ir svarīgi attiekties pret citām valstīm kā pret vienlīdzīgām	Latvijas Republika	100	90,26	9025,50	3975,50*
	Korejas Republika	100	110,75	11074,50	
Man pašam nācās ciest no rases vai etniskās diskriminācijas	Latvijas Republika	100	80,48	8048,00	2998,00**
Tieši es maz kā varu ietekmēt diskriminācijas samazināšanos	Korejas Republika	100	120,52	12052,00	
Ja valsts struktūras pieņem darbā tikai konkrētā etnosa, nācijas, rases pārstāvi tās ir viņas darīšanas	Latvijas Republika	100	80,34	8033,50	2983,50**
Valdībai ir jābūt par piemēru citiem, tai ir jāpieņem darbā visu etnosa nācijas, rases pārstāvjus	Korejas Republika	100	120,67	12066,50	
	Latvijas Republika	100	119,80	11980,00	3070,00**
	Korejas Republika	100	81,20	8120,00	
	Latvijas Republika	100	85,67	8567,00	3517,00**
	Korejas Republika	100	115,33	11533,00	
	Latvijas Republika	100	88,48	8847,50	3797,50*
	Korejas Republika	100	112,53	11252,50	

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$

Tika secināts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības Latvijas un Korejas Republikas respondentu starpā uzskatos uz autgrupām no 11 apgalvojumiem 7 apgalvojumos, kur $p \leq 0,01$; 4 apgalvojumos, kur $p \leq 0,05$.

Secinājumi un diskusija

Apstiprināta izvirzītā hipotēze – pastāv atšķirības Latvijas un Korejas Republikas kultūru dimensiju īpatnībās Hofstede modeļa kontekstā – t.k. visos izvirzītajos pētījuma jautājumos tika konstatētas Latvijas Republikas un Korejas Republikas kultūru dimensiju atšķirības, kas saskan ar iepriekš veiktajiem pētījumiem par šo tēmu.

Kritiski vērtējot pētījumu, darba autore uzsver, ka tam ir vairāki iero-bežojumi, kuri neļauj attiecināt visus atklātos secinājumus uz visu Latvijas vai Korejas Republikas kultūru un tās pārstāvjiem, jo, pētījumā piedalījās salīdzinoši mazs respondentu skaits, kas var attiecināt šos rezultātus uz konkrēto respondentu izslasi; daži aspekti varētu atspoguļot konkrēto individu, nevis viņa pārstāvēto kultūru; apjomīgas aptaujas dēļ, pastāv iespējamība, ka tā tika aizpildīta negodprātīgi. Neskatoties uz to, ka darba autore darija visu iespējamo, lai paaugstinātu pētījuma rezultātu validitāti, nedrīkst izslēgt neprecizitātes iespējamību.

Šo darbu varētu izmantot gan, kā mācību literatūru, gan arī tālāko pētījumu ietvaros. Darba autore uzkata, ka atklātā, Korejas Republikas respondentu, tendence vērtēt autgrupas, imigrantus un citas grupas pozitīvāk nekā tas bija pierādīts agrākos pētījumos ir nozīmīgs pamats turpmākajiem pētījumiem.

Bibliogrāfija

- Adelman, I., Morris, C.T. (1967). Society, politics and economic development: A quantitative approach. Baltimore, MA: Johns Hopkins University Press.
- Balabkins, N.W. (1999). Old Lessons not learned: the clash of political and economic nationalism in Latvia. *Journal of Economic Studies*, Vol. 26, Nos 4/5, pp. 427–37.
- Baumeister, R. (1998). The self. *Handbook of social psychology*, Vol. 1, pp. 680–740, New York: Oxford University Press
- Bellah, R., Madsen, R., Sullivan, W., Swidler, A., & Tipton, S. (1985). Habits of the heart: Individualism and commitment in American life. Berkeley: University of California Press.
- Bem, S.L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 155–62.

- Buja, E. (2016). Hofstede's Dimensions of National Cultures Revisited: A Case Study of South Korea's Culture. *Acta Universitatis Sapientie, Philologica*, 8, 1; 169–182.
- Cakar, U., Kim, H.E. (2016). Korea's Drinking Culture: When an Organizational Socialization Tool Threatens Workplace Well-being. *Turkish Journal of Business Ethics*, 8, 101–121.
- Cattell, R.B. (1949). The dimensions of culture patterns by factorization of national characters. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44, 443–69.
- Chang, D.F., Feldman, K., & Easley, H. (2017). "I'm learning not to tell you": Korean transracial adoptees' appraisals of parental racial socialization strategies and perceived effects. *Asian American Journal of Psychology*, 8(4), 308–322.
- Chinese Culture Connection (1987). Chinese values and the search for culture-free dimensions of culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18, 143–64.
- Choi, I., Nisbett, R.E., & Norenzayan, A. (1999). Causal attribution across cultures: Variation and universality. *Psychological Bulletin*, 125, 47–63.
- Choi, S.C., Han, G. (2008). Shimcheong psychology: a case of an emotional state for cultural psychology. *International Journal for Dialogical Science*, 224, Vol. 3, No. 1, 205–224.
- Chung, E.A., Kim, D. (2012). Citizenship and marriage in a globalizing world: Multicultural families and monocultural nationality laws in Korea and Japan. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 19(1), 195–219.
- Chung, G.C., Lim, J.Y. (2014). Understanding sense of neighborhood community in Korean adolescents: its relation to adolescent well-being and the role of parents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 19: 3, 350–365.
- Costa, P.T. Jr., McCrae, R.R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653–663.
- Dobson, J., Jones, G. (1998). Ethnic discrimination: public policy and the Latvian labour market. *International Journal of Manpower*, Vol. 19, Nos 1/2, pp. 31–47.
- Douglas, M. (1973). Natural Symbols: Explorations in Cosmology. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Fiske, A.P., Kitayama, S., Markus, H.R., & Nisbett, R.E. (1998). The cultural matrix of social psychology. *Handbook of social psychology*, 4th ed., Vol. 2, pp. 915–981. Boston: McGraw-Hill.
- Gregg, P.M., Banks, A.S. (1965). Dimensions of political systems: Factor analysis of a cross-polity survey. *American Political Science Review*, 59, 602–14.
- Hall, E.T. (1976). Beyond culture. Garden City, NY: Anchor.
- Hofstede, G., Bond, M.H. (1988). The Confucius connection: from cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16, 4–21.

- Hofstede, G., McCrae, R.R. (2004). Culture and personality revisited: Linking traits and dimensions of culture. *Cross-Cultural Research*, 38, 52–88.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2006). What did GLOBE really measure? Researchers' minds versus respondents' minds. *Journal of International Business Studies*, 37, 882–96.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (Rev. 3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
- House, R.J., Hanges, P.J., Javidan, M., Dorfman, P.W., Gupta, V. (Eds.). (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hsu, F.L.K. (1983). *Rugged individualism reconsidered*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Huettinger, M. (2006). Differences in national culture and their implications on management behavior: Latvians and the Latvian-Russian minority. In: Stashovsky, S. (Ed.), *Work Values and Behavior*. International Society for the Study of Work & Organizational Values, Shreveport, LA, pp. 229–39.
- Huettinger, M. (2008). Cultural dimensions in business life: Hofstede's indices for Latvia and Lithuania. *Baltic Journal of Management*, Vol. 3 Issue 3, pp. 359–376.
- Hui, C.H. (1988). Measurement of individualism-collectivism. *Journal of Research in Personality*, 22, 17–36.
- Inkeles, A., Levinson, D.J. (1969). National character: The study of modal personality and sociocultural systems. In: G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology IV* (pp. 418–506). New York: McGraw-Hill.
- Ivans U., Kvernmo M. (2009). Research on 5-dimensional cultural model in the regions of Latvia. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 310–315.
- Jeon, J.M., Cho S.J. (2017). A Study on Employment Culture in South Korea: Based on Hofstede's Cultural Dimension Theory. *Culture, Biography & Lifelong Learning*, Volume. 3, Number. 2, Pages 67–75.
- Kagitcibasi, C. (1987). Individual and group loyalties: Are they compatible? In: C. Kagitcibasi (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology*. Lisse, the Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Kagitcibasi, C. (1997). Individualism and collectivism. In: J.W. Berry, M.H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Vol. 3. Social behavior and applications* (pp. 1–49). Boston: Allyn & Bacon.
- Kim, H.A. (2018). Will Moon shine a light on Korean corruption?. *Korean Politics and History: Economics, Politics and Public Policy in East Asia and the Pacific*. The Australian National University.

- Kim, J., Kim, H. (2013). The experience of acculturative stress-related growth from immigrants' perspectives. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 8, 10.3402.
- Kim, M.O., Park, Y.S. (2012). The relationship between career preparing behavior and jobs seeking stress in university students: morderation effect of career decision-making self-efficacy. *Korean Journal of Youth Studies*, 19(11), 69–90.
- Kim, N., H-J. (2015). The retreat of multiculturalism? Explaining the South Korean exception. *American Behavioral Scientist*, 59(6), 727–746.
- Kim, S.H. & Han, M.J. (2009). Media Use and Participatory Democracy in South Korea. *Mass Communication and Society*, 8: 2, 133–153.
- Kim, S., Miles-Mason, E., Kim, C.Y., Esquivel, G.B. (2013). Religiosity/spirituality and life satisfaction in Korean American adolescents. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 33–40.
- Kim, U. (1994). Individualism and collectivism: Conceptual clarification and elaboration. In: U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (pp. 19–40). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kim, Y.G., Son, I.S., Wie, D.I., Muntaner, C., Kim H.W., Kim., S. (2016). Don't ask for fair treatment? A gender analysis of ethnic discrimination, response to discrimination, and self-rated health among marriage migrants in South Korea. *International Journal for Equity in Health*, 15: 112.
- Kluckhohn, C. (1962). Universal categories of culture. In: S. Tax (Ed.), *Anthropology today: Selections* (pp. 304–20). Chicago, IL: University of Chicago Press (first published 1952).
- Kluckhohn, F.R., Strodtbeck, F.L. (1961). Variations in value orientations. Westport, CT: Greenwood Press.
- Ko, E.J., Chun, E.H., Lee, S.G. (2012). Korean Beauty in a Global Cultural Context. *Journal of Global Fashion Marketing*, 2: 4, 200–212.
- Kuhn, T.S. (1970). The structure of scientific revolutions (2nd ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kuo, B.C.H. (2014). Coping, acculturation, and psychological adaptation among migrants: a theoretical and empirical review and synthesis of the literature. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 2(1), 16–33.
- Kwan, V.S.Y., Singelis, T.M. (1998). Pancultural explanations for life satisfaction: Adding relationship harmony to self-esteem. Paper presented at the Stanford Mini-Conference on Cultural Psychology, Palo Alto, CA.
- Kye, S.Y., Kwon, J.H., Park, K. (2016). Happiness and health behaviors in South Korean adolescents: a cross-sectional study. *Epidemiology and Health*, 38, e2016022.
- Lee, C.Y. (2012). Korean Culture And Its Influence on Business Practice in South Korea. *The Journal of International Management Studies*, Volume 7, Number 2.

- Lee, J.H. (2016). A Study on the Party System in South Korea after Democratization. The University of Michigan.
- Lee, J., Wachholtz, A., Choi, K.-H. (2014). A Review of the Korean Cultural Syndrome Hwa-Byung: Suggestions for Theory and Intervention. *Asia T'aep'yongyangSangdamYon'gu*, 4(1), 49–.
- Lee, Y., Chung, H., Lee, J. (2013). Relationships among family functioning, self-differentiation, and career attitude maturity perceived by college students. *Journal of Family Relations*, 18, 3–22.
- Lim, N. (2016). Cultural differences in emotion: differences in emotional arousal level between the East and the West. *Integrative Medicine Research*, 5(2), 105–109.
- Livingston M.M., Tobacyk J.J. Boyraz G., Utinans A., Ancane G., Tobacyk J.S. (2015). Paranormal Beliefs of Latvian College Students: A Latvian Version of the Revised Paranormal Belief Scale. *Psychology Department*. Louisiana Tech University, Ruston: 116, issue 1, pp. 116–126.
- Lochmele K. (2018). Latvia – Media Landscape. European Journalism Centre.
- Lynn, R. (1971). Personality and National Character. Oxford, UK: Pergamon Press.
- Markus, H.R., Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 20, 568–579.
- Martinsons, M. (1995), The Baltic republics: post-Soviet bell-wethers and bridges. *International Journal of Social Economics*, Vol. 22, No. 7, pp. 38–49.
- Miller, J.G. (1984). Culture and the development of everyday social explanation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 961–978.
- Minkov, M. & Blagoev, V. (2011). What do Project GLOBE's cultural dimensions reflect? An empirical perspective. *Asia Pacific Business Review*.
- Minkov, M. & Hofstede, G. (2011) The evolution of Hofstede's doctrine. *Cross Cultural Management: An International Journal*, Vol. 18, Issue 1, pp. 10–20.
- Minkov, M. & Hofstede, G. (2012). Hofstede's Fifth Dimension: New Evidence From the World Values Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*.
- Minkov, M. (2007). What makes us different and similar: A new interpretation of the World Values Survey and other cross-cultural data. Sofia, Bulgaria: KlasikaiStil.
- Morris, M.W., Leung, K. (2000). Justice for all? Progress in research in cultural variation in the psychology of distributive and procedural justice. *Applied Psychology: An International Review*, 49, 100–132.
- Morris, M.W., Peng, K. (1994). Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 949–971.
- Newman, L.S. (1993). How individualists interpret behavior: Idiocentrism and spontaneous trait inference. *Social Cognition*, 11, 243–269.

- North, M.S., Fiske, S.T. (2015). Modern Attitudes Toward Older Adults in the Aging World: A Cross-Cultural Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*.
- Oyserman, D., Markus, H.R. (1993). The sociocultural self. In: J. Suls (Ed.), *The self in social perspective* (pp. 187–220). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Oyserman, D., Coon, H. M., Kemmelmeier, M. (2002). Rethinking Individualism and Collectivism: Evaluation of Theoretical Assumptions and Meta-Analyses. *Psychological Bulletin*, 128, 3–72.
- Park, J., Norasakkunkit, V., Kashima, Y. (2017). Cross-Cultural Comparison of Self-Construal and Well-Being between Japan and South Korea: The Role of Self-Focused and Other-Focused Relational Selves. *Frontiers in Psychology*, 8, 1516.
- Parsons, T., Shils, E. A. (1951). Toward a general theory of action. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plēsums, R. (2013). AMInfo_230713; Informatīvais ziņojums “Par Latvijas Republikas diplomātisko pārstāvniecību tikla attīstību līdz 2020. gadam”, Rīga.
- Rokeach, M. (1972). Beliefs, attitudes and values: A theory of organization and change. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). The nature of human values. New York: Free Press.
- Sasaki J.Y., Kim H.S. (2011). At the Intersection of Culture and Religion: A Cultural Analysis of Religion’s Implications for Secondary Control and Social Affiliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 101, No. 2, 401–414.
- Sasaki, J.Y., Kim, H. S. (2011). At the intersection of culture and religion: A cultural analysis of religion’s implications for secondary control and social affiliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(2), 401–414.
- Sayle, M. (1998). Japan’s social crisis. *Atlantic Monthly*, 281, 84–94.
- Schimmack, U., Oishi, S. & Diener, E. (2005). Individualism: A valid and important dimension of cultural differences between nations. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 17–31.
- Schwartz S. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world / H. Vinken, J. Soeters & P. Ester (eds.) // Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective. Brill.
- Schwartz, S.H. & Bardi, A. (2001). Value hierarchies across culture: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 268–290.
- Schwartz, S.H. (1990). Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21, 139–157.
- Schwartz, S.H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitçibasi, S.C. Choi & G. Yoon (Eds.), *Individualism and Collectivism: Theory, Method and Applications* (pp. 85–119). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Seomun J.H., Park J.H., Geem Z.W., Lee H.J. (2017). Religion and Depression in South Korea: A Comparison between Buddhism, Protestantism, and Roman Catholicism. *Religions* 9, 3. Basel, Switzerland.

- Shweder, R.A., Bourne, E.J. (1982). Does the concept of the person vary cross-culturally? In: A.J. Marsella & G.M. White (Eds.), Cultural conceptions of mental health and therapy (pp. 97–137). New York: Reidel.
- Smith, P.B., Dugan, S. Trompenaars, F. (1996). National culture and the values of organizational employees: A dimensional analysis across 43 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 231–264.
- Smith, P.B., Peterson, M.F., Schwartz, S.H. (2002). Cultural values, sources of guidance, and their relevance to managerial behavior: A 47-nation study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 188–208.
- Sung, J.H. (2015). South Korean Men and the Military: The Influence of Conscription on the Political Behavior of South Korean Males. CMC Senior Theses. Paper 1048.
- Sung, K.T. (2007). Respect and care for the elderly: The East Asian Way. Lanham, MD: University Press of America.
- Triandis, H.C. (1995). Individualism and collectivism. Boulder, CO: Westview Press.
- Waterman, A.S. (1984). The psychology of individualism. New York: Praeger.
- Yang, S.K. (2016). Multiculturalism and Interethnic Communication in Korea: An Examination of the Context-Behavior Factors. *Intercultural Communication Studies*, XXV: 3.
- Yoo, J.J., Swann, W.B., & Kim, K.K. (2014). The Influence of Identity Fusion on Patriotic Consumption: A Cross-Cultural Comparison of Korea and the U.S. *The Korean Journal of Advertising* (광고학연구), 25(5), 81–106.
- Ziehm, J., Trommsdorff, G., Heikamp, T., Park, S.Y. (2013). German and Korean mothers' sensitivity and related parenting beliefs. *Frontiers in Psychology*, 4, 561.

The Peculiarities of the Cultural Dimensions of the Republic of Latvia and the Republic of Korea

Summary

This study has been developed and empirically verified based on the six-dimensional cultural model of Hofstede (2011) using modified Schwarz, Hofstede and Inglehart Cultural Values Scale (Schwarz 2004). Earlier studies on both cultures revealed differences in the context of the Hofstede model in several dimensions (Hofstede 2011; Buja 2016). The sample consisted of 200 respondents: 100 representatives of the Republic of Latvia and 100 representatives of the Republic of Korea. The main findings demonstrate that there are statistically significant differences between the cultures of Latvia and Korea in several respects.

Key words: culture, cross-cultural differences, Hofstede cultural dimensional model, individualism, collectivism.

Dorota Kurek (Polija)

STRESS AND JOB SATISFACTION AMONG THE LAND FORCES OFFICERS – RESULTS OF QUANTITATIVE STUDIES

Considering the importance and role of job satisfaction as well as the nature of occupational stress and its impact on an employee's functioning in the work environment, during the studies, the subjective influence exerted by the feeling of stressful work on the level of satisfaction with work among the Land Forces officers in Poland was analysed. The study also sought to specify the factors determining the satisfaction derived from the performed work or service and the stress factors in the soldier-officer profession.

The article presents the results of empirical studies carried out with the use of the diagnostic survey, using the poll method. The survey covered 105 officers of the Land Forces in Poland. Excel and Statistica were used to analyse the collected material.

Key words: stress, job satisfaction, officers, determinants, stressors.

Introduction

The profession of soldier-officer is socially important, especially from the perspective of the need to ensure state security and defence. Employees in this profession should show special psychological and physical characteristics, including a high level of professionalism and emotional commitment, which can be described as a vocation to do the profession. However, it is not only the individual qualities that are the basis for success. It is also indisputable that employees must be provided with appropriate working conditions that allow them to fully exploit their potential. Satisfaction with work is a factor which in a particular way influences efficient and effective performance of soldier's profession. Working conditions of professional soldiers should be conducive to the satisfaction from service, which is not fully possible in the case of excessive stress they feel. Professional soldiers should have a high ability to act efficiently in situations of stressful tasks both in the course of service on national territory (daily work, participation in national and international exercises) and outside its borders (participation in missions and crisis response operations).

Bearing the above in mind, the author of the article undertook the studies aimed at determining whether and how the feeling of stress at work affects the perceived level of job satisfaction. In order to respond to the formulated research problem, empirical study was carried out using

the diagnostic survey method. The study was carried out on a sample of 105 Land Forces officers in Poland¹. In the course of the study, factors determining job satisfaction were also identified, as well as stress factors in the soldier-officer profession, the occurrence of which may lead to excessive mental and physical exhaustion, and, as a consequence, to a decrease in the involvement in the work or service performed.

Stress and stress factors in the soldier-officer profession

Stress can be defined as a state of mental tension caused directly by the occurrence of a specific stimulus called a stressor, or, indirectly, by the very possibility of the occurrence of this stimulus (even in the absence of an objective possibility of danger – a situation subjectively referred to as stress), perceived by an individual as highly probable and affecting its functioning. T. Kocowski, in turn, *defines stress as: a set of related processes in the body and the nervous system, being a general reaction of an individual to unusual, difficult, disturbing, threatening, unpleasant or harmful situations, called stressors* (Kocowski 1993). Both the level of stress experienced, as well as the manner of reaction in situations considered stressful, is determined individually, the key role is played by the employee's personality, competences, attitudes, values and experience.

The effects of stress are manifested on three key levels: physical, psychological and behavioural. The effects of stress include fatigue, anxiety, excitation, irritability, depressive symptoms and aggression. Stress can also lead to professional burnout, which is directly related to emotional exhaustion and lack of job satisfaction. Each person reacts differently to stressful situations, which is related to the individual threshold of resistance to stress, which changes over the course of life. However, stress does not always have a negative impact on behaviour, as the positive impact is also noticeable, if only through the prism of greater stimuli for action. A small discrepancy between the requirements and the capabilities of an individual stimulates him/her to take actions and is desirable. Therefore, the ability to control stress allows to obtain benefits, at its optimum

¹ The study was carried out in 2016 on a sample of 105 Land Forces officers taking postgraduate courses and studies at the National Defence University, currently the War Studies University in Warsaw. The study was carried out by the author together with Prof. Tomasz Majewski, as a part of scientific and research work titled *Determinanty satysfakcji oficerów wojsk lądowych z wykonywania obowiązków służbowych* (AON, Warsaw 2016, paper code II.2.14.4.0).

intensity, derived from feeling the state of emotional tension, which may translate into increased human activity (Antonovsky 1995).

Key stress factors – psychosocial threats in the workplace – according to the European Agency for Safety and Health at Work, include: excessive demands towards an employee, lack of individual control manifested in the inability to decide how to work, insufficient support from both the superiors and co-workers and conflict or lack of clarity about the role due to insufficient competence or misunderstanding of their professional role (*e-guide...*, European Agency for Safety and Health at Work). Similar stress factors were also highlighted by J. Tylka (2000) and M. Hartley (2005).

Considering the emphasized stressors in the working environment of soldiers, it should be noted that in the case of the Polish Army officers, stress in professional military service may be generated, among others, by the quality of interpersonal relations, or the conditions of and the specificity of the work performed (Maciejewski, Wolska-Zogata 2004; Gąsiorowska 2006).

The essence, level and factors determining the job satisfaction of officers

The issue of job satisfaction is a very interesting and extremely complex psychological phenomenon of professional functioning, as there are many factors shaping job satisfaction, with a certain filter being both personality of an employee, his experience, competences, as well as a type of profession (Bajcer et al. 2011).

Job satisfaction is defined differently in the source literature. According to the Dictionary of Polish by PWN, satisfaction is a *feeling of pleasure and content because of something* (SJW PWN). According to D.P. Schultz and S.E. Schultz's job satisfaction includes *positive and negative feelings and attitudes that relate to the professional duties performed by employees* (D.P. Schultz, S.E. Schultz 2002). Whereas P.E. Spector indicates that: *Job satisfaction is the employee's attitude (feeling) in relation to activities performed in the workplace* (Spector 1997). Analysing the above definitions, the following conclusions can be drawn: satisfaction from work, referred to as human attitude towards work, is also analysed as employee's feelings resulting from the work performed, and reflected in the relationship, among other things, to the professional duties performed. The employee's feelings may be positive or negative, and their type

depends on whether the performance of professional work allows the employee to meet individual needs and expectations.

Factors influencing job satisfaction are referred to as satisfaction determinants. Analysing the source literature, one can find a number of studies in which authors such as R. Happock (1935), L. Friedeburg (1963), or W. Kiežun (1997) identified factors shaping job satisfaction. The determinants of job satisfaction are, i.a., defined by the authors as follows: pay system, opportunities for professional development, interpersonal relations, stability of employment, working atmosphere, type of work performed, its organisation, working time, as well as the possibility of satisfying material and moral needs through work.

The analysis of both the level of job satisfaction and the factors determining this level becomes more and more important, especially in the context of the effects of dissatisfaction with work, which are related to a higher rate of absenteeism and turnover (Dwyer, Ganster 1991), a decrease in loyalty to organisations (Witt, Beokermen 1991) or a decrease in full commitment to work (Aldag, Stearns 1991). Whereas, the effect of feeling satisfied with the work performed is, among others, greater loyalty to an employer, sense of community with other employees, sense of coresponsibility for the functioning of an organization, honest attitude towards work, employer or increase in the quality of the tasks performed (Heskett, Jones, Loveman 1994). Not without significance is also the very behaviour of employees, including the way of speaking about an organization, having a direct impact on the image of an organization, which in the case of the Armed Forces also affects the image of the country on the international arena.

It is therefore important to identify the determinants of satisfaction with the work of Land Forces officers², bearing in mind at the same time that stress is an important factor influencing satisfaction with work performed (Employee Outlook 2011). This is confirmed by Nielsen, Mearns, Matthiesen and Eid, who, while conducting research on the relationship between stressors and job satisfaction of working people, revealed that people experiencing high level of stress showed lower job satisfaction

² According to *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2018*, as of 31 December 2017 r. there were 101,600 professional soldiers in Poland, including 10,100 higher-ranking officers and 9,400 lower-ranking officers, [https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2018,1,19.html](https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2018,1,19.html) (downloaded on 27 August 2018).

(Nielsen et al. 2011). Whereas Cooper, Liukkonen and Cartwright are of the opinion that the typical effects of stress include a decrease in job satisfaction and involvement, which can also be seen in the form of an increased propensity for accidents and dangerous behaviours of employees (Cooper et al. 1996). Stress effectively prevents job satisfaction, and in the long run may lead to professional burnout, and thus a decrease in effectiveness of and commitment to work (Mościcka-Teske, Potocka 2016).

Research results

Bearing in mind the stressfulness of the soldier's profession, as well as the essence of job satisfaction, the study aimed to verify the following research hypothesis: officers who find that their work is excessively stressful show a lower level of job satisfaction than officers who do not feel excessively stressful at work. In order to verify the hypothesis, it was first necessary to determine the level of satisfaction with the work of the Land Forces officers. To this end, in the course of the study, the respondents were asked to indicate, using a 5-point scale, the level of job satisfaction felt (Chart 1).

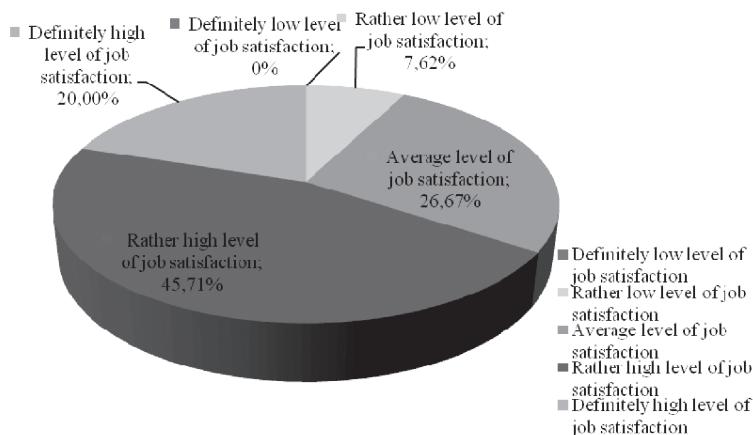

Chart 1. Level of job satisfaction

Source: own study results

The analysis of chart 1 shows that 65.71% of all the officers surveyed find their job satisfactory, while a definitely high level of satisfaction was characteristic in the case of 20% of the respondents. Whereas, a rather low level of job satisfaction was declared by 7.62% of the respondents, while in the case of 26.67% of the respondents, work brought them satisfaction to an average extent.

In the further part of the study, the aim was to specify which factors determine satisfaction with officers' work. For this purpose, the soldiers were asked questions about interpersonal relations in work environment, conditions and the nature of the work. In order to determine which factors in the area of interpersonal relations affect the satisfaction of officers' work, statistical analyses were carried out to detect existing relationships. On the basis of the results of the conducted studies, it can be concluded that the determinants of job satisfaction are: employee relations with other soldiers ($p=0.01$, V Cramera 0.26), preference for work with subordinates ($p=0.002$, V Cramera 0.29), appreciation by the superior of employees' talent, commitment and contribution to work ($p=0.03$, V Cramera 0.27), trust on the part of the superior ($p=0.04$, V Cramera 0.30), the possibility of expressing professional opinions ($p=0.001$, V Cramera 0.32) and receiving feedback from the superior ($p=0.03$, V Cramera 0.27)³. No statistically significant correlation was found between the level of job satisfaction and relations with the superior, the sensitivity of the superior to employees' problems and fair treatment of subordinates by the superior.

Officers' satisfaction with performance of official tasks may also be determined by factors in the area of conditions and specificity of the work performed – service in a military unit. This is confirmed by the results of the studies, as statistically significant dependencies were detected (of weak strength of correlation) between the possibility of using the competencies possessed at work ($p=0.001$, V Cramera 0.44), possessing sufficient competencies to perform work at the current post ($p=0.04$, V Cramera 0.23), excessive workload ($p=0.02$, V Cramera 0.28), monotonous work ($p=0.001$, V Cramera 0.34), importance of the work performed ($p=0.001$, V Cramera 0.35), possibility of deciding how to carry out the entrusted tasks ($p=0.001$, V Cramera 0.30), and the overall level of job satisfaction.

³ Correlation strength adopted from: A. Góralski [1987]: $r = 0$ – lack; $0 < r < 0.1$ – slight, $0.1 \leq r < 0.3$ – weak, $0.3 \leq r < 0.5$ – average; $0.5 \leq r < 0.7$ – high; $0.7 \leq r < 0.9$ – very high; $0.9 \leq r < 1$ – almost full, $r = 1$ – full.

The relationship between the overall level of job satisfaction and employees' views on the possibility of maintaining balance between work and professional life has not been revealed.

Having specified the level and factors determining job satisfaction, the analysis covered the issue of stressfulness of work performed by the Land Forces officers. Results of the survey – opinions of respondents in this respect are presented in Chart 2.

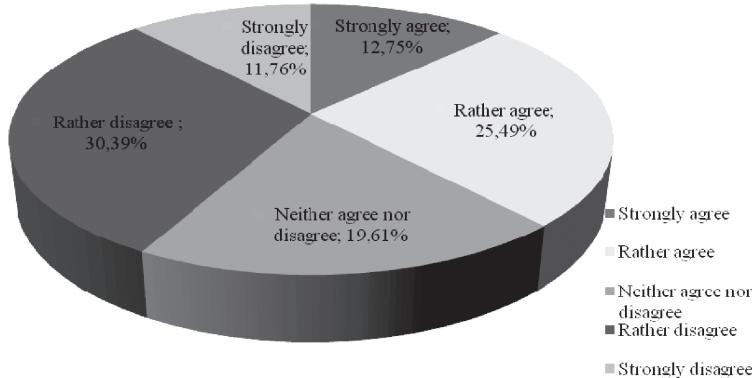

Chart 2. Work at current post as overly stressful – study results

Source: own study results

Analyzing the results of the studies, it can be stated that a similar group of respondents believed that working in their current position is excessively stressful for them – 38.24%, while 42.15% claimed that it is not excessively stressful. Difficulties in answering this question were manifested by 19.61% of the respondents. Taking into account the percentage of the surveyed soldiers who indicated that their work is excessively stressful, an important aspect of the study was also the identification of stress factors in the profession of a soldier – the Land Forces officer. The analysis included the same group of factors that had been previously identified as potential determinants of job satisfaction. In order to explain which factors related to the quality of interpersonal relations correlate with the sense of excessive stress at work, statistical analyses were carried out in order to detect the existing relationships between the selected variables. On the basis of the results of the study, a statistically significant relationship of weak strength between lack of trust on the part of superiors ($p=0.02$,

V Cramera 0.26) and receiving insufficiently frequent feedback on the work performed ($p=0.03$, V Cramera 0.25) and the feeling of excessive stress at work was found. More statistically significant relationships of weak and average correlation strength were detected by analysing factors related to conditions and specific nature of the work performed. A statistically significant relationship of weak correlation was found between the variables: having sufficient competence to perform work ($p=0.02$, V Cramera 0.27) and the ability to maintain balance between professional and private life ($p=0.02$, V Cramera 0.28), and stressfulness of the work performed. Whereas, a significant relationship of average strength was found between the variables: possibility of using in work the competences held ($p=0.001$, V Cramera 0.30), monotony of work performed ($p=0.001$, V Cramera 0.31), excessive workload ($p=0.00$, V Cramera 0.40), and a sense of stressful work. The relationships revealed allowed to determine the stress factors in the soldier-officer profession.

In order to verify the study hypothesis, the level of statistical significance and the strength of the correlation between the sense of stressfulness of work and the level of job satisfaction were calculated. The study showed that the significance level p was higher than 0.05, which did not reveal a statistically significant relationship between the variables. However, taking into account the hypothesis, an analysis of the distribution of responses was made in terms of sensing stress at work, satisfaction level and factors determining job satisfaction. Analysing the obtained results, it was found that 69.77% of the officers who did not feel excessive stress at work (combining the responses definitely not and rather not) declared a high and definitely high level of job satisfaction. Whereas, 66.67% of the officers surveyed, who stated that the work they performed was excessively stressful, also indicated that they felt a high and definitely high level of job satisfaction. Factors that may affect the sense of job satisfaction, despite excessive stressfulness of the tasks performed, include: good relationships with employees, as stated by 97.44% of the respondents, preference for working with subordinates – 94.87%, good relations with superiors – 84.62%, trust on the part of superiors – 69.23% and appreciation of talent by superiors – 71.79%⁴.

⁴ The presented study results concern the officers who declared that their work is not excessively stressful – during the study they marked level 1 and 2 on the adopted 5-point scale.

Therefore, it can be concluded that interpersonal relations as well as conditions and specificity of the work performed play an important role in the case of the Land Forces officers, the quality of which influences both job satisfaction and allows, despite stress at work, for efficient performance of duties.

Summary

In conclusion, in the course of the study, the author sought to verify the study hypothesis about the impact of excessive stress at work on the decrease in the level of satisfaction with work performed by the Land Forces officers. After analysing the results of the conducted research, it was not possible to confirm statistically significant relationships between the analysed variables ($p>0.05$). The hypothesis was therefore verified negatively. In the course of the study, both the level of satisfaction with work performed by the Land Forces officers, work satisfaction determinants, percentage of respondents feeling that their work is excessively stressful, as well as the factors influencing the feeling of stressful work performed by the Land Forces officers in Poland were revealed.

Bibliography

- Aldag, R.J., Stearns, T.M. (1991). *Management*. OH: South-Western Publishing, Co. Cincinnati.
- Antonovsky, A. (1995). *Rozwiązywanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować*. Fundacja IPN, Warszawa. (In Polish)
- Bajcar, B., Borkowska A., Czerw A., Gąsiorowska A. (2011). *Satyfakcja z pracy w zawodach z misją społeczną. Psychologiczne uwarunkowania*. GWP, Gdańsk. (In Polish)
- Cooper, C.L., Liukkonen, P., Cartwright, S. (1996). *Stress Prevention in the Workplace: Assessing the Costs and Benefits for Organisations*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition, Dublin, Ireland.
- Dwyer, D.J., Ganster, D.C. (1991). *The effects of job demands and control on employee attendance and satisfaction*, *Journal of Organizational Behaviour*, no. 12, pp. 609–620.
- E-przewodnik na temat zarządzania stresem i zagrożeniami psychospołecznymi, Europejska Agencja Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy, <https://osha.europa.eu/pl/tools-and-publications/e-managing-stress-and-psychosocial-risks> (accessed on: 22.08.2018). (In Polish)

- Friedeburg, L. (1963). *Soziologie des Betriebsklima Und Detung empirischer Intersuchungen in industriellen Grossbetrieben*, Frankfurt, after: Mędrzak E. (1983), *Zarys socjologii pracy*, WSP, Bydgoszcz. (In Polish)
- Gąsiorowska, A., *Specyfika stresu zawodowego i strategie radzenia sobie ze stresem wśród podoficerów*. In: Maciejewski J. (red.) (2006). *Grupy dyspozycyjne społeczeństwa polskiego*, Wrocław. (In Polish)
- Góralski, A., *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii i pedagogice*. PWN, Warszawa 1987. (In Polish)
- Hartley, M. (2005). *Stres w pracy*. Kielce. (In Polish)
- Heskett, J.L., Jones, O.T., Loveman, G.W. (1994), *Putting the service-profit chain to work*. In: *Harvard Business Review*, no. 72 (2), pp. 164–174.
- Hoppock, R. (1935). *Job Satisfaction*. Harper and Brothers, New York.
- Statistics Poland. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2018,1,19.html> (accessed on: 27.08.2018). (In Polish)
- Kieżun, W. (1997). *Sprawne zarządzanie organizacją*. SGH, Warszawa. (In Polish)
- Kocowski, T. (1993). *Stres*. In: *Encyklopedia pedagogiczna*, (red.) Pomykała W. Warszawa. (In Polish)
- Maciejewski, J., Wolska-Zogata, I. (2004). *Zawód oficera Wojska Polskiego w toku transformacji. Studium socjologiczne*. Wrocław. (In Polish).
- Majewski, T., Kurek, D. (2016). *Determinanty satysfakcji oficerów wojsk lądowych z wykonywania obowiązków służbowych, kod pracy II.2.14.4.0, AON*, Warszawa. (In Polish)
- Mościcka-Teske, A., Potocka, A. (2016). *Zagrożenia psychospołeczne w miejscu pracy w Polsce*. In: *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie*, 70, pp. 139–153. (In Polish)
- Nielsen, B., Mearns, K., Matthiesen, B., Eid, J. (2011). *Using the job demands-resources model to investigate risk perception, safety climate and job satisfaction in safety critical organizations*. Scand. J. Psychol, 52(5): pp. 465–475, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2011.00885.x>
- Schultz, D.P., Schultz, S.E. (2002). *Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy*, PWN, Warszawa. (In Polish)
- Shell, M.M., Duncan, S.D. *The effects of personality similarity between supervisors and subordinates on job satisfaction*. Department of Psychology MWSC, <http://clearinghouse.missouriwestern.edu/manuscripts/177.php> (accessed on: 02.02.2012).
- Spector, P.E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes and consequences*. Thousand Oaks, CA, Sage Publications.
- Tylka, J. (2000), *Stres menedżera*, Warszawa. (In Polish)
- Witt, L.A., Beokermen, M.N. (1991). *Satisfaction with initial work assignment and organizational commitment*, *Journal of Applied Social Psychology*, nr 21, pp. 1783–1792.

Dictionary of the Polish Language, www.sjp.pl (accessed on: 16.05.2016). (In Polish)

Zych, B. *Czynniki sprzyjające zadowoleniu z pracy*, <https://hrstandard.pl/2011/08/24/czynniki-sprzyjajace-zadowoleniu-z-pracy/> (accessed on: 27.08.2018). (In Polish)

Stress un sauszemes karaspēka virsnieku apmierinātība ar darbu – kvantitatīvo pētījumu rezultāti

Kopsavilkums

Nemot vērā apmierinātības ar darbu nozīmi un lomu, kā arī darba stresa būtību un tā ietekmi uz darbinieka funkcionēšanu darba vidē, pētījuma ietvaros tika analizēta ar veikto darbu saistītā stresa sajūtas subjektīva ietekme uz Polijas sauszemes karaspēka virsnieku apmierinātības ar darbu limeni. Īstenotā pētījuma mērķis bija arī noskaidrot faktorus, kuri ietekmē apmierinātību ar veikto darbu, pildītu dienestu, kā arī stresa faktorus karavīra, virsnieka profesijā. Rakstā prezentēti empīriskā pētījuma, kas veikts ar diagnostiskās aptaujas metodi, izmantojot anketas tehniku, rezultāti. Pētījuma ietvaros tika anketēti 105 Polijas sauszemes karaspēka virsnieki. Savāktā materiāla analizei tika izmantotas programmas Excel un Statistica.

Atslēgas vārdi: stress, apmierinātība ar darbu, virsnieki, determinanti, stresori.

Карина Остапенко (Latvija)

МЕЖПОКОЛЕННАЯ ТРАНСМИССИЯ ЦЕННОСТЕЙ

Целью данной публикации является представление о механизмах передачи ценностей между поколениями. Актуальность проблемы определяется необходимостью исследования новых семейных ценностей и ценностных установок, идеалов, норм, механизмов передачи ценностей. От того, какие ценности и ценностные ориентиры сформируются у молодых людей, зависят проблемы трудовых ресурсов общества в целом, обеспечения интеллектуального, научного, культурного потенциала и сохранения. Необходимо показать, как происходит процесс приобретения молодых людей социального опыта в ходе социокультурной трансмиссии и объяснения того, как этот опыт востребован в общении, во взаимодействии подрастающего поколения с окружающим миром. Изучению трансмиссии ценностей, норм и правил, социализации, механизмов его социокультурной трансмиссии посвящена данная статья.

Ключевые слова: трансмиссия ценностей, поколения, культурная трансмиссия.

Подходы и основные определения к изучению трансмиссии ценностей

Трансмиссия ценностей от родителей к ребёнку-подростку часто считается признаком успешной социализации, которая включает «добровольное принятие ценностей, стандартов и обычаяев для адаптивного функционирования в большем социальном контексте» (Grusec, Davidov 2007). Подростковый период является очень важной фазой для изучения передачи ценностей, поскольку это время развития идентичности, характеризующееся напряжённостью между возросшей потребностью в автономии и возросшей конформностью по отношению к социальным ожиданиям, причём последняя необходима для приобретения моделей должного поведения. Таким образом, дети становятся очень восприимчивы к сообщениям, транслирующим ценности в течение подросткового периода, более чем в любой другой предшествующий период детства (Padilla-Walker 2007).

Передача ценностей определяется как интерактивный процесс, в котором предполагается, что родители и дети обладают врождёнными способностями для начала действия, понимая их взаимодействия друг с другом и совершая выбор (Kuczynski, Navara 2006; Roest

et.al. 2010). Поскольку трансмиссия имеет интерактивный характер, она, возможно, служит причиной как изменений между поколениями, так и сходства между ними: изменение не обязательно является ошибкой, а является возможным результатом. Трансмиссия ценностей от одного поколения к другому без каких-либо изменений не всегда желательна, потому что, возможно, новым поколениям придется адаптироваться к модифицированным жизненным условиям, следовательно, полная трансмиссия без каких-либо изменений была бы невыгодной для физического лица также, как и полное отсутствие трансмиссии. Оба случая были бы неблагоприятным для успешной социализации (Schönpflug 2001; Trommsdoff 2009).

Культурная трансмиссия – процесс, благодаря которому культура передается от предшествующих поколений к последующим через обучение. Культурная трансмиссия делает возможным такое явление, как преемственность культуры, ее непрерывность во времени.

Последовательная смена циклов развития культуры в рамках одного народа или страны должна происходить так, чтобы от поколения к поколению передавались базисные элементы культуры, а видоизменялись лишь второстепенные. Преемственность обеспечивается непосредственным контактом живых носителей культуры, выступающих в роли учителей и учеников.

Поскольку любая культура развивается во времени, значительная часть из прошлого культурного наследия, доказавшая свою ценность, сохраняется на новом этапе. Разрыв культурной цепи происходит в тех случаях, когда неожиданно меняется образ жизни людей – носителей данной культуры.

В настоящее время в этнопсихологии используется еще одно понятие – культурной трансмиссии, включающей процессы инкультурации и социализации и представляющей собой механизм, с помощью которого этническая группа «передает себя по наследству» своим новым членам, прежде всего детям (Betty et al., 1992). Используя культурную трансмиссию, группа может увековечить свои особенности в последующих поколениях с помощью основных механизмов научения. Обычно выделяются три вида трансмиссии:

- **вертикальная трансмиссия**, в процессе которой культурные ценности, умения, верования и т.п. передаются от родителей к детям;
- **горизонтальная трансмиссия**, когда от рождения до взрослости ребенок осваивает социальный опыт и традиции культуры в общении со сверстниками;

- «непрямая» (*oblique*) трансмиссия, при которой индивид обучается в специализированных институтах социализации (школах, вузах), а также на практике – у окружающих его помимо родителей взрослых (родственников, старших членов общины, соседей и т.п.).

Культурная трансмиссия важна для преемственности в обществе, так как поддерживает связь между членами разных поколений и позволяет сохранить культурно-специфические знания и верования из поколения в поколение. Межпоколенная передача ориентиров является в некотором роде социальным научением, социализацией, благодаря которой, дети, став взрослыми, могут продолжить придерживаться определенных норм, правил и т. п., более того, передать эти ориентиры следующему поколению – в этом и заключается непрерывность и преемственность культуры. Родители обычно бывают обеспокоены преемственностью ценностей, а дети стараются стать независимыми от родителей (Лебедева, Латыпова).

Различия между поколениями, возможно, вызваны выбором, который родители осуществляют относительно того, какие ценности они будут передавать и выбором, который осуществляют дети относительно принятия или отвержения этих ценностей. Это было отчетливо показано в модели приобретения ценностей Груске и Гуднау (Grusec, Goodnow's model, 1994).

Груsek и Гуднау (Grusec, Goodnow 1994) предложили две группы переменных, которые релевантны детскому принятию, согласно их влиянию на: (а) детскую мотивацию и (б) степень, с которой дети видят ценности как образованные ими самими. Первая группа связана со степенью, с которой дети мотивированы принимать родительские ценности: согласие между родителями, теплота и близость между родителями и их детьми являются важными факторами. Если говорить более общими словами, позитивное качество взаимоотношений (малое количество конфликтов и высокий уровень близости) должны увеличивать готовность детей соглашаться с желаниями родителей, поскольку это способствует и желанию детей идентифицироваться с их родителями, и желанию детей подчиняться. Вторая группа касается таких переменных, как минимизации угроз автономности, которые могут привести к убеждению детей в том, что ценности генерируются ими самими. Приписывание внутренней мотивации способствовало бы более высокому уровню открытости детей к сообщениям родителей и их принятие, поскольку сообщения не воспринимались бы как угрожающие автономности. В этом смысле, дети

способны удовлетворить две важные потребности: конформность по отношению к ожиданиям других и автономность.

Таким образом, умеренное принятие ценностей может иметь различные корни и, как следствие, различные пути для вмешательства. Создание баланса отношений внутри супружеской пары и в отношениях родитель-ребёнок (в которых родители и дети не слишком близки, о и не отдалены) должно стать основной целью любого вмешательства, направленного на улучшение трансмиссии ценностей в семье и нравственное развитие подростков. Родители и педагоги могут способствовать нравственному развитию подростка, укрепляя положительные отношения и поощряя самостоятельность подростков (Kuczynski, Hildebrandt 1997).

Родители должны объяснять важность и значение транслируемых ценностей, чтобы ребёнок мог в полной мере осознать их важность и усвоить эти ценности как свои собственные, тем самым чувствуя самостоятельность, следуя им (Hardy et al. 2008). Возрастающая самостоятельность подростка, в свою очередь, – важнейший фактор психосоциальной адаптации, связанный с рядом желательных образовательных результатов (Grolnick et al. 1991; Soenens et al. 2007). В образовательных учреждениях студенты, ощущающие поддержку своей автономности, как правило, более автономны в обучении и склонны интегрировать изучаемый материал.

Чтобы достичь высокого уровня согласованности ценностей родителя и ребёнка, недостаточно одного желания ребёнка принять ценности; также необходимо, чтобы он точно воспринимал ценности, которые родители хотят ему передать (Grusec, Goodnow 1994).

По мнению подростков, родители стремятся поддерживать в них в первую очередь консервативные ценности, в то время, как они более открыты новому опту и вызовам. Поэтому подростки отказываются принимать консервативные ценности.

Подростки исследуют и развиваются свою автономию и независимую идентичность. Ценности открытости к изменениям, способствующие достижению независимости, являются наиболее эффективными при такой мотивации. С другой стороны, на этой стадии жизненного цикла родители должны ответственно заботиться о своих детях. Родители должны учитывать и аспекты зависимости и потребность в безопасности и правилах, которые продолжают действовать на протяжении подросткового возраста, точно также как и возрас-

ющую потребность подростка в автономии (Scabini et al. 2006). С этой точки зрения, противоположные паттерны восприятия ценностей (подростки, считающие себя консервативными, а своих родителей – стремящимися к удовольствию и поиску новизны) или полное соответствие ценностей родителей и детей («Я абсолютно такой же, каким мой отец/моя мать хочет меня видеть») были бы неожиданными, а также противоречили бы проблемам трансмиссии в семье (Barni 2009).

Ценостная модель Шварца

В своём индивидуальном подходе Шварц утверждает, что главный содержательный аспект, отделяющий ценности друг от друга, – это тип мотивации, в которой они отражаются (Schwartz 1999–2006). Поэтому он сгруппировал отдельные ценности в комплексы ценности (типов мотивации), разделяющих общую цель. Он исходил из того, что основные человеческие ценности, которые должны быть во всех культурах, это те, которые представляют универсальные человеческие потребности (биологические нужды, потребности согласованного социального взаимодействия и требования к групповой жизни) как к осознанной цели. Основываясь на ценностях, выделенных предшествующими исследователями и найденных в религиозных и философских трудах в разных культурах, он сгруппировал ценности в 10 различных видов мотивации человека, которые он понимал как основные типы или блоки ценностей (всего было выделено 10 типов). Они, по мнению автора и определяют направленность, как конкретных действий индивида, так и всей его жизненной активности. Каждому типу мотивации соответствует своя ведущая мотивационная цель:

Самостоятельность (Self-direction). Мотивационная цель – свобода мысли и действия (выбор, творчество, познание), обусловленные потребностью индивида быть автономным и независимым.

Стимуляция (Stimulation) – полнота жизненных ощущений. Мотивационная цель – новизна и состязательность в жизни, необходимая для поддержания оптимального уровня активности организма.

Гедонизм (Hedonism). Мотивационная цель – удовольствие, чувственное наслаждение жизни. В основе его лежит необходимость удовлетворения биологических потребностей и испытываемое при этом удовольствие.

Достижение (Achievement). Мотивационная цель – достижение личного успеха в рамках разделяемых культурных стандартов и вследствии этого получения социального одобрения.

Власть (Power). Мотивационная цель – достижение социального статуса, престижа и влияния на других людей. В ее основе потребность в доминировании, господстве, лидерстве.

Безопасность (Security). Мотивационная цель – стабильность, безопасность и гармония общества, семьи и самого индивида. В ее основе потребность в адаптации и предсказуемости мира, снижение неопределенности.

Конформность (Conformity). Мотивационная цель – ограничение действий и побуждений, причиняющих вред другим или нарушающих социальную гармонию. Выводится из потребности групп к самосохранению и выживанию и потребности личности гармонично взаимодействовать с другими людьми, подавляя при этом свои социально – разрушительные наклонности.

Традиции (Tradition). Мотивационная цель – уважение и поддержание обычая, принятие и признание идей, существующих в определенной культуре и религии. Традиционное поведение становится символом солидарности группы, выражением уникальности ее картины мира.

Благожелательность (Benevolence). Мотивационная цель – поддержание и повышение благополучия людей, с которыми человек находится в контакте. В основе лежит потребность позитивного взаимодействия в целях благополучия группы и индивидуальная потребность в аффилиации.

Универсализм (Universalism). Мотивационная цель – понимание, благодарность, терпимость и поддержание благополучия всех людей и природы. Этот мотивационный тип не был выведен априори из трех указанных универсальных человеческих потребностей, а был обнаружен эмпирическим путем при исследовании ценностей. В основе этой цели, по-видимому, лежат универсальные потребности в красоте, гармонии и справедливости

Шварц разработал теорию динамических отношений между данными ведущими типами человеческой мотивации [Schwartz, Bilsky, 1990]. Логика отношений между ценностями выводятся авторами из отношений между мотивами поведения и соответствующими им по-

ступками. Каждый тип мотивации имеет цель, руководящую стремлениями человека, которые, в свою очередь, приводят к огласованным или противоречивым действиям. Таким образом, конфликт или гармония между ценностями определяют в конечном счете стратегии его поведения.

Авторы предложили следующую типологию противоречий между ценностями.

1. Ценности «Сохранения» (Conservation) – безопасность, конформность, традиции – противоречат ценностям «открытости изменениям» (Openness to Changes) – стимуляции и самостоятельности. Здесь налицо явная оппозиция между ценностью автономии взглядов и действий индивида и ценностью сохранения традиций, поддержания стабильности общества.
2. Ценности «Самоопределения/Выхода за пределы я» (Self – Transcendence) – универсализм, благожелательность – противоречат ценностям «самоутверждения» (Self – Enhancement) – власти, достижению, гидонизму. Здесь также налицо явная позиция между заботой о благе других и стремлением к доминированию над людьми.

Предыдущие исследования

В предыдущих исследованиях были получены данные, свидетельствующие о наличии межпоколенной трансмиссии ценностей, как в индивидуалистических, так и в коллективистских культурах (Boehnke 2001; Georgas 1991; Knafo, Schwartz 2001, 2003; Phalet, Scholtenpflug 2001; Pinquart, Sillbereisen 2004).

Ценности, которые родители больше всего хотели бы увидеть у их детей – которые в литературе называются «ценностями социализации» – не обязательно идентичны личным ценностям родителей. Хотя некоторые исследования (например, Knafo & Schwartz 2001) показали сильную корреляцию между ценностями, которые родители хотят обладать сами и ценностями, которые они хотят видеть у своих детей (Коэффициент корреляции Пирсона от .60 до .80), идеальной согласованности не было. Таким образом, именно измеренная согласованность между ценностями социализации родителей и личными ценностями детей, а не между личными ценностями родителей и личными ценностями детей отражает благоприятный исход предполагаемой социализации.

В ряду исследований рассматривались факторы, которые, возможно, влияют на точность, с которой дети воспринимают родительские ценности. Привлечение внимания ребёнка, ясность и обилие сообщений родителей положительно связаны с точностью (Okagaki, Bevis 1999; Knafo, Schwartz 2003).

Как показывают предыдущие исследования (Barni, Ranieri 2010), мы можем предположить, что ценности родителей и подростков становятся более однородными к моменту совершеннолетия. Прогрессирующее присвоение детьми взрослых ролей и возрастающая ответственность также подразумевают принятие разделяемых родителями приоритетов и убеждений, в соответствии с личной и социальной жизнью и взрослым поколением в целом. Некоторые авторы (Vollebergh et al. 2001) рассматривают поздний подростковый возраст, как «стадию становления», основания более глубоких моральных и культурных ориентаций.

Восприятие подростками согласованности между родителями оказалось более значимым, чем фактическая степень согласия между родителями в определении уровня принятия. Это подтверждает центральную роль восприятия в межличностных процессах и его роль как фильтра реальности (Gagné, Lydon 2004), поддерживая важность полагания на индивидуальное восприятие. Ряд исследование последних десятилетий основывался на личных отчётах подростков об отношениях между родителями и детьми, которые считались содержательными источниками для понимания семейных процессов. Выбор использования мнений подростков основывался на мнении, что подростки могут дать точное представление о семейных отношениях, а также на том, что, независимо от того, могут ли быть подростки в этом точны или нет, их восприятие семейных процессов определяет их выборы и поведение (Smetana et al. 2002). Это кажется справедливым для стадии принятия в процессе трансмиссии ценностей.

Семейный контекст, характеризующийся близостью и поддержкой, побуждает ребёнка принять родительские ценности, поскольку он повышает его желание угодывать желаниям родителей. Кром того, семейная близость обычно характеризуется наличием разделяемых всеми членами семьи интересов, ценностей и манер поведения (Scabini et al. 2006).

Grusec и Goodnow ввели понятие «самогенерации», означает, что ребёнок должен чувствовать, что он сам создаёт свои собственные ценности и что это чувство способствует принятию.

Впервые в Латвии проводилось исследование «Трансмиссия ценностей в трех поколениях в латышских семьях» в 2014 году (Plotka, Blumenau, Čače 2014). Исследование показало, что у старшего поколение (матери и бабушки) преобладают социальные ценности, а у младшего поколения – индивидуальные. Для молодых людей являются важными такие ценности, как самореализация, открытость к изменениям, что говорит о личностной направленности ценностной ориентации.

Заключение

Исследования трансмиссии ценностей позволяют выявить как устойчивые, так и изменчивые элементы культуры, диапазон изменений в ценностях и социальных установках, что актуально не только для науки, но и для практики межличностного и межкультурного взаимодействия.

Список литературы

- Albert, I., Trommsdorff, G., Wisnubrata, L. (2009). Intergenerational transmission of values in different cultural contexts: A study in Germany and Indonesia. *Quod Erat Demonstrandum: From Herodotus' ethnographic journeys to cross-cultural research*, 221–230.
- Aron, A., Aron, E.N., Smollan, D. (1992). Inclusion of other in the self scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 596–612.
- Barni, D. (2009). *Transmitting values. A comparison between three family generations*. Milano: Unicopli.
- Barni, D., Ranieri, S. (2010). Value transmission in the family: a dyadic measure of parent-child value similarity. In: C. Galimberti & G. Scaratti (Eds.) *Epistemologies of complexity in psychological research*, 63–95.
- Baron, R.M., Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1173–1182.
- Boehnke, K., Hadjar, A., Baiter, D. (2007). Parent-Child Value Similarity: The Role of Zeitgeist. *Journal of Marriage and Family*, 778–792.
- Knafo, A., Schwartz, S.H. (2001). Value socialization in families of Israeli-born and Soviet-born adolescents in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 213–228.
- Knafo, A., Schwartz, S.H. (2003). Parenting and adolescents' accuracy in perceiving parental values. *Child Development*, 74(2), 595–611.

- Татарко, А.Н., Лебедева, Н.М. (2011). Методы этнической и кросскультурной психологии. Отв. Ред. Савельева И.М. Москва: НИУ ВШЭ.
- Шварц, Ш., Бутенко, Т.П., Седова, Д.С., Липатова, А. С. (2012). Уточненная теория базовых индивидуальных ценностей: применение в России. Том 9., Национальный исследовательский университет, 43–70.

Transgenerational Rransmission of Values

Summar

The need in mature, scientifically ground state migration policy is extremely high, and it is becoming more and more pressing with each subsequent year. There is an increasing demand for crosscultural comparisons, as far as yet more ethnic groups are becoming involved into migration processes. The research applied the conceptual approach, covering representatives of three generations of one and the same family. The research has demonstrated that four types of acculturation statements correspond to certain types of behavior in the process of acculturation, types of ethnic and civic identity formation. It has also revealed essential correlations of ethnic identity with acculturation strategies in three generations.

Key words: cultural tramsmission, generational, transmission of values.

Indulis Paičs, Kristīne Mārtinsone (Latvija)

PAŠPALĪDZĪBAS PRAKŠU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS PSIHOLOGISKĀ ATBALSTA SNIEGŠANĀ

Tēma par indivīda eksistenciālo distresu un tā pārvarēšanas veidiem, par viņa eksistenciālajām vajadzībām un to apmierināšanas iespējām eksistenciālās veselības kontekstā Latvijā līdz šim nav tikuši aktualizēta. Šī raksta mērķis ir raksturot šos minētos jēdzienus un aprakstīt vienu no eksistenciālā distresa pārvarēšanas un eksistenciālo vajadzību apmierināšanas instrumentiem – pašpalidzības prakses.

Lai atbildētu uz diviem pētnieciskajiem jautājumiem: 1) kā mūsdienu pētījumos veselības aprūpes kontekstā tiek definēti vai aprakstīti jēdzieni “eksistenciālās vajadzības”, “eksistenciālais distress” un “eksistenciālā veselība”?; 2) kā zinātniskā literatūrā skaidro vienu no eksistenciālā distresa pārvarēšanas un eksistenciālo vajadzību apmierināšanas instrumentiem – pašpalidzības prakses?, sistemātiski tika atlasi zinātniski raksti no datu bāzēm, izmantojot atbilstošus atslēgvārdus. Pēc veiktās avotu analizes var secināt, ka nespēja apmierināt eksistenciālās vajadzības indivīdam var radīt eksistenciālo distresu, kas apgrūtina viņa stāvokli. Respektīvi, slimība cilvēkam var radīt ne tikai fiziskas ciešanas, bet var arī iedragāt viņa pašcieņu, radīt bezjēdzības, atsvešinātības un bezcerības izjūtu. Viena no cilvēka pamatvajadzībām ir nepieciešamība saskatīt jēgu savai dzīvei un/vai ciešanām. Atveseļošanās iespēju/prognozi var ietekmēt spēja saglabāt jēgas izjūtu, kas sekmē vēlēšanos cīnīties pret grūtībām vai sadzivot ar tām, un tās uzturēšanā palīdz dažādas pašpalidzības prakses, kas veicina eksistenciālo vajadzību apmierināšanu. Vienlaikus literatūras analīze parādīja, ka zinātniskajos rakstos attiecībā uz aprakstīto jēdzienu definēšanu ir vērojama neskaidrība un jēdzienu pārklašanās. Tāpēc to padziļināts skaidrojums ir viena no turpmākās pētniecības prioritātēm.

Atslēgas vārdi: eksistenciālās vajadzības, eksistenciālais distress, eksistenciālā veselība, pašpalidzības prakses, veselības psiholoģija.

Ievads

Biomedicīniskais modelis, kas Rietumu sabiedrībā attīstījās 17.–19. gs., proponē uzskatu, ka veselības aprūpē galvenais uzdevums ir cīņa ar fiziskām slimībām. Veselība šajā modelī nozīmē simptomu trūkumu, un ārsta uzdevums ir labot cilvēka kā bioloģiskās “mašīnas” bojājumus (Mārtinsone, Freimane 2016).

Pagājušā gadsimta vidū Pasaules veselības organizācijas (PVO) sniedza ievērojami plašāku veselības definīciju: “Veselība ir pilnīgas fiziskas, psi-

hiskas un sociālas labklājības stāvoklis, ne tikai slimības vai vājuma (*infirmity*) neesamība” (Constitution of WHO: Principles, 1948), proti, iekļaujot veselības konceptā arī psihosociālo dimensiju. PVO paspārnē izstrādātā Otavas veselības veicināšanas harta šo pieeju izvērš vēl vairāk: “Lai sasniegtu pilnīgu fizisku, psihisku (mentālu) un sociālu labizjūtu, individuālām vai grupai ir jāspej identificēt un realizēt savus centienus, apmierināt vajadzības un izmainīt vai sadzīvot ar apkārtējo vidi.[..] Veselība ir pozitīvs koncepts, kas uzsver sociālos un personiskos resursus ne mazāk kā fizisko varēšanu” (*The Ottawa Charter for Health Promotion*, 1986).

Attīstoties izpratnei par psihosociālo dimensiju veselības aprūpē, pēdējos gadu desmitos ir aizsākušas diskusijas par nepieciešamību iekļaut tās skaidrojumā arī individuāla vēlmes, vērtības un jēgas izjūtu, proti, individuāla eksistenciālo dimensiju un līdz ar to – eksistenciālās vajadzības (Boston, Bruce, Schreiber 2011; Henoch, Danielson, Strang, Browall, Melin-Johansson 2013; Koslander, da Silva, Roxberg 2009; Whitehead 2003). Daži autori lieto arī jēdzienus “eksistenciālā veselība” (DeMarinis 2008; Rehnsfeldt, Arman 2012; Whitehead 2003) un “eksistenciālais distress” (Boston et al., 2011; Steinhauser et al. 2017; Whitehead 2003). Tiesa, šie termini un to robežas zinātniskajā literatūrā nav precīzi iezīmētas.

Situāciju komplīcē fakts, ka eksistenciālās vajadzības reizēm zinātniskajā literatūrā tiek sauktas arī citos vārdos. Tā vienā no autoritatīvākajiem Apvienotās karalistes klīnisko vadliniju avotiem – NICE (National Institute for Clinical Excellence, nice.gov.uk) – sniedzot pacientu ārstēšanas un aprūpes kvalitātes standartus un vadlīnijas minēts, ka noteiktām pacientu grupām (piemēram, paliatīvajā aprūpē) ir tiesības saņemt tādas intervences, kas apmierina viņu “emocionālās un garīgās vajadzības” (*emotional and spiritual needs*). Lai skaidrotu cilvēka emocionālās un garīgās vajadzības paliatīvajā aprūpē, ir veikts apjomīgs sistemātisks pārskats, kurā tika apkopoti un analizēti 156 pētījumi par šim vajadzībām (Boston et al. 2011). Pētījuma tika secināts, ka zinātniskajā literatūrā jēdziens “garīgās vajadzības” nereti tiek lietots kā sinonīms “eksistenciālajām vajadzībām”, kaut gan ir gadījumi, kad šie jēdzieni tiek nodalīti. NICE vadlinijās arī netiek dota skaidra jēdziena garīgās vajadzības definīcija, taču kā viens no iespējamajiem risinājumiem šo vajadzību apmierināšanai tiek ieteiktas pašpalīdzības prakses (*self-help, self-help practice*). Jāuzsver, ka arī jēdzieni pašpalīdzība un pašpalīdzības prakseszinātniskajā literatūrā ir neskaidri (Paičs, Mārtinsone, Lubenko 2018).

Lai mazinātu neskaidrību terminoloģijā un Latvijā aktualizētu jautājumu par cilvēka eksistenciālajām vajadzībām un to apmierināšanas

iespējām pašpalīdzības prakšu kontekstā, tika formulēti šādi pētnieciskie jautājumi: 1) kā mūsdienu pētījumos veselības aprūpes kontekstā tiek definēti vai aprakstīti jēdzieni “eksistenciālās vajadzības”, “eksistenciālais distress” un “eksistenciālā veselība”?; 2) kā zinātniskā literatūra skaidro vienu no eksistenciālā distresa pārvarēšanas un eksistenciālo vajadzību apmierināšanas instrumentiem – pašpalīdzības prakses?

Lai atbildētu uz izvirzītajiem jautājumiem, tika veikta jaunāko pētījumu, kas atrodami *Cochrane Library*, *Clinical Key* un e-žurnālu datubāzē *Science Direct*, mērķtiecīga atlase un analīze. Pētījumu atlasei tika izmantoti atslēgvārdi “existential needs”, “existential distress” “existential health”, “self-help practices” un to kombinācijas. Jāizceļ fakts, ka *Cochrane Library* ar atslēgvārdu “existential needs” tika identificēti 6 randomizēti klīniskie pētījumi un viens sistemātiskais pārskats. Par iekļaušanas un izslēgšanas kritēriju avotu atlasē tika izvirzīta tematiskā atbilstība izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem. Jēdzienu “self-help practice” raksturojamam papildus tika izmantoti arī avoti no jau veiktā literatūras pārskata par šo tēmu (Paičs et al. 2018). Analizējot atlasītos rakstus, tika izmantota heiristiskā pieja, kā arī vēsturiskās analīzes metode.

Jēdzienu “eksistenciālā veselība”, “eksistenciālās vajadzības”, “eksistenciālais distress” raksturojums

Cilvēka dažādo eksistences dimensiju skaidrojuma saknes veselības aprūpes kontekstā var meklēt austriešu neirologa un psihiatra Viktora Frankla (1905–1997) formulētajā logoterapijā (Frankl 1965 (2004)), kurās pamatā ir ideja par cilvēkam raksturīgo nepieciešamību konstruēt (“atrast”) jēgu dzīvei un tās notikumiem (Koslander et al. 2009). Lai raksturotu šo cilvēka eksistenciālo dimensiju individuālā un sabiedrības veselības kontekstā, daži autori lietojēdzienu “eksistenciālā veselība” (De Marinis 2008; Rehnsfeldt, Arman 2012; Whitehead 2003). Tā Plimutas universitātes pētnieks Dīns Vaitheds (*Dean Whitehead*) eksistenciālo veselību saista ar veidu, kā individu reagē uz konkrētiem notikumiem savā dzīvē, kuri pieprasā vispārējū iekšējo resursu mobilizāciju (Whitehead, 2003). Viņš termina izcelsmi saista ar britu neirologu Olivera Sacksa (*Oliver Sacks*, 1933–2015) darbiem, kas rakstīti 1960ajos gados. Pētot pacientus ar hroniskām slimībām, Sakss bija novērojis epizodes, kurās jauni veselību apdraudoši notikumi negaidīti aktivizē cilvēka vēlmi dzīvot – un tas palīdz pārsteidzoši ātri un efektīvi atveseļoties (Sacks 1991; Whitehead 2003, 679). No teiktā izriet, ka ar jēdzienu “eksistenciālā veselība” faktiski tiek raksturota cilvēka

spēja rast adaptīvu pozīciju iepretī saslimšanas faktam, kā arī prasme konstruēt subjektīvo jēgu, kas mudinātu pārvarēt slimības simptomu un arī ārstēšanas metožu (piem., ķīmijterapija, ķirurģiskas manipulācijas) radītos veselības apgrūtinājumus. Arī citu autoru izpratnē šāds “cīnīties gribēšanas” stāvoklis ir saucams par eksistenciālo veselību (Rehnsfeldt, Arman 2012, 539).

Gēteborgas universitātes Kultūras un veselības centra vadītājs Sigurdsons (Sigurdson 2016) pievērš uzmanību tam, ka skaidrojot eksistenciālās veselības jēdzienu, patiesībā runa ir par cilvēkam raksturīgo nepieciešamību pēc pašrefleksijas, kas šajā gadījumā ir saistīta gan viņa veselības stāvokli, gan atveseļošanās procesu. Nepieciešamība pēc pašrefleksijas ir daļa no cilvēka eksistenciālajām vajadzībām, bet prasme/spēja šīs vajadzības apmierināt – eksistenciālās veselības pazīme.

Savukārt “eksistenciālo vajadzību” jēdzienu, izvēloties dažādus aprakstišanas veidus, attīsta daudzi autori (Bekenkamp, Groothof, Bloemers, Tomic 2014; Candy et al. 2012; Koslander et al. 2009; Steinhauer et al. 2017). Vienā no šiem avotiem zviedru pētnieki piedāvā eksistenciālās un garīgās (*spiritual*) vajadzības nošķirt sekojosi: eksistenciālās vajadzības autori skaidro kā “nepieciešamību (*necessity*) piedzīvot dzīvi kā jēgpilnu”, bet garīgās – kā “nepieciešamību tikt atbrīvotam no vainas un/vai grēka, kā arī kā vajadzību pēc pastorālas aprūpes” (Koslander et al. 2009). Šajā pašā rakstā pētnieki raksta: “Mēs definējam eksistenciālās vajadzības kā vajadzību pēc miera (*peace of mind*) vai tīras vai skaidras sirdsapziņas (*conscience*), vajadzību pārvarēt izmisumu un vainas izjūtu. [...] Filozofi un psihologi sauc šīs vajadzības par eksistenciālām tāpēc, ka tās izpauž to, kas ir izteikti cilvēcīgs, proti, cilvēka brīvību un atbildību” (Koslander et al. 2009, 2). Autori uzsver, ka eksistenciālās vajadzības pieder pie fundamentālajām vajadzībām, proti, tādām, kuru neapmierināšana cilvēkam nodara būtisku kaitējumu. Oponējot teiktajam gan jānorāda, ka arī pastorālā aprūpe ir cieši saistīta ar jautājumiem, piemēram, par cilvēka brīvību un atbildību, un tāpēc šādā nošķirumā ir vērojama nekonsekvence.

Visbeidzot, vairāki autori eksistenciālo vajadzību problēmai pieiet it kā no otras puses un lieto jēdzienu “eksistenciālais distress”, ar to aprakstot ciešanas, kuras rodas no neapmierinātām eksistenciālām vajadzībām. Literatūras pārskatā par palitativas aprūpes pacientu vajadzībām, tiek minēti šādi eksistenciālo ciešanu/distresa veidi: personīgo mērķu zudums, dzīves jēgas zudums, bailes no nāves, trauksme, bezcerība, bailes kļūt par apgrūtinājumu citiem, cieņas zudums, vientoļiba (Boston et al. 2011). Krizes brīdī cilvēks savu situāciju (t.sk. veselības stāvokli) bieži piedzīvo

kā unipolāru zaudējumu, proti, tiek izceltas vienīgi procesa negatīvās puses (Rehnsfeldt, Arman 2012, 539), un tādējādi sākotnējām ciešanām, kas rodas saslimšanas rezultātā, pievienojas jaunas, kas rodas no nespējas rast skaidrojumu notiekošajam un to iekļaut kopējā dzīves izpratnē.

Turpmākajā izklāstā, lai raksturotu veselības psihosociālās dimensijas eksistenciālo aspektu, lietosim jēdzienu eksistenciālās vajadzības.

Pašpalīdzības prakšu jēdziens un iespēja tās izmantot eksistenciālo vajadzību apmierināšanai

Saprotams, ka veselības aprūpē iesaistītie speciālisti nevar atļauties pacientam piedāvāt konkrētu pasaules uztveres un dzīves jēgas konstruēšanas modeli. Vienlaikus – jāatzīst, eksistenciālās vajadzības nemazinās, ja par tām netiek atklāti runāts un domāts, tāpēc jāpiekrīt uzskatam, ka psihologi un citi palīdzības sniedzēji veselības aprūpes vidē nedrīkstētu tās ignorēt (Koenig 2004). Viens no veidiem, kā atbildē šim vajadzībām ir pašpalīdzības prakses (Hofmann, Grossman, Hinton 2011; Zimmermann, Burrell, Jordan 2018), kas jānošķir no mēģinājumiem direktīvi apmierināt pacienta eksistenciālās vajadzības konkrētas intervences veidā (Lemay, Wilson 2008).

Pašpalīdzības prakses vienotā konceptā apkopo virkni atšķirīgu metožu, piemēram, dažādus koncentrācijas vai meditācijas paņēmienu (Hussain & Bhushan, 2010). Tās var definēt kā atsevišķas zinātnieku izstrādātas, vai arī no kāda reliģiskā konteksta aizgūtas un vēlāk zinātniski aprobētas un adaptētas metodes (vingrinājumus) sava psihofizioloģiskā stāvokļa uzlabošanai (Paič et al. 2018).

Lai arī pētnieki norāda, ka pašpalīdzības prakses nav iedomājamas ārpus kultūras konteksta, kurā tās tiek praktizētas (Stratton 2015), jāpasvītro, ka šis metodes ir iespējams skaidrot bez atsaucēm un konkrētu reliģiju vai ideoloģiju (Wachholtz, Pargament 2005). Veiktā literatūras analīze un tās apkopojums ļauj izdalīt vismaz trīs aprakstus, kā skaidrot šo prakšu iespējas apmierināt cilvēka eksistenciālās vajadzības.

Pirmkārt, lasot vai uzklausot noteiktas instrukcijas (piem., *mindfulness* jeb apzinātības meditācijā) dalībnieki tiek instruēti mācīties pieņemt savas domas un emocijas tādas, kādas tās ir, nekomentējot un nekritizējot tās, bet *loving kindness* jeb labvēligas attieksmes meditācijā – uztvert sevi un citus ar laipnību un mīlestību (Forsyth 2016), netiešā veidā tiek veicināta plašāka uztveres pārmaiņa cilvēkā. Šīs instrukcijas satur vēstījumu par to, kāda ir iespējama attieksme pret dzīves notikumiem un

izjūtām arī citos brīžos un situācijās. Otrkārt, dažādas meditācijas var dot dod izjūtu, ka pat vissliktākajā situācijā (piem., sāpu sajūtas un /vai spēcīgas trauksmes gadījumā) ir kaut kas, ko varu *darīt*, lai mazinātu savas ciešanas (Brown, Ryan 2003). Treškārt, pašpalīdzības prakses satur sevī noteiktas vērtībās balstītas norādes, piemēram, labvēlibu pret sevi un pasauli (Hofmann et al. 2011).

Secinājumi

Jaunākajos pētījumos, aprakstot veselības psihosociālo dimensiju, autori uzmanību pievērš arī cilvēka eksistenciālajām vajadzībām, eksistenciālajam distresam un skaidro eksistenciālās veselības konceptu. Pētnieki atzīst, ka indivīda eksistenciālās vajadzības ir nepieciešams atzīt, citādi pacients nesaņem pilnvērtīgu atbalstu un aprūpi. Kā iespējamu līdzekli eksistenciālo vajadzību apmierināšanai un eksistenciālā distresa mazināšanai pētnieki min pašpalīdzības formas un prakses. Šobrīd trūkst pētījumu, lai izskaidrotu to iedarbības mehānismus, kaut gan atsevišķu pašpalīdzības prakšu efektivitāte zinātniskajā literatūrā pierādīta un piedāvāti to ietekmes apraksti. Vienlaikus jāatzīst, ka šobrīd gan eksistenciālo vajadzību, distresa un veselības jēdzieni, gan pašpalīdzības prakšu jēdziens nav pietiekami skaidri definēti, to robežas ir izplūdušas un savstarpēji pārkļājas, un to noteikšana ir viens no turpmākajiem pētnieku uzdevumiem.

Bibliogrāfija

- Bekenkamp, J., Groothof, H.A.K., Bloemers, W., Tomic, W. (2014). The Relationship Between Physical Health and Meaning in Life Among Parents of Special Needs Children. *Europe's Journal of Psychology*, 10(1), 67–78.
- Boston, P., Bruce, A., Schreiber, R. (2011). Existential Suffering in the Palliative Care Setting: An Integrated Literature Review. *Journal of Pain and Symptom Management*, 41(3), 604–618.
- Brown, K.W., Ryan, R.M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–848.
- Candy, B., Jones, L., Varagunam, M., Speck, P., Tookman, A., King, M. (2012). Spiritual and religious interventions for well-being of adults in the terminal phase of disease. *Cochrane Database of Systematic Reviews*.
- De Marinis, V. (2008). The Impact of Postmodernization on Existential Health in Sweden: Psychology of Religion's Function in Existential Public Health

- Analysis. *Archive for the Psychology of Religion / Archiv Für Religions psychologie*, 30(1), 57–74.
- Forsyth, J.R. (2016). *Evaluating the immediate impacts of brief mindfulness versus loving kindness meditation* (Ph.D.). State University of New York at Albany, United States – New York. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1859650617/abstract/CDB6FDE870804942PQ/3>
- Frankl, V.E. (2004). *The Doctor and the Soul: From Psychotherapy to Logotherapy* (2nd eddition). London: Souvenir Press Ltd.
- Henoch, I., Danielson, E., Strang, S., Browall, M., Melin-Johansson, C. (2013). Training Intervention for Health Care Staff in the Provision of Existential Support to Patients With Cancer: A Randomized, Controlled Study. *Journal of Pain and Symptom Management*, 46(6), 785–794.
- Hofmann, S.G., Grossman, P., Hinton, D.E. (2011). Loving-kindness and compassion meditation: Potential for psychological interventions. *Clinical Psychology Review*, 31(7), 1126–1132.
- Hussain, D., Bhushan, B. (2010). Psychology of Meditation and Health: Present Status and Future Directions. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy; Almería*, 10(3), 439–451.
- Koenig, H.G. (2004). Religion, Spirituality, and Medicine: Research Findings and Implications for Clinical Practice: *Southern Medical Journal*, 97(12), 1194–1200.
- Koslander, T., da Silva, A.B., Roxberg, Å. (2009). Existential and Spiritual Needs in Mental Health Care: An Ethical and Holistic Perspective. *Journal of Holistic Nursing*, 27(1), 34–42.
- Lemay, K., Wilson, K. (2008). Treatment of existential distress in life threatening illness: A review of manualized interventions. *Clinical Psychology Review*, 28(3), 472–493.
- Mārtinsone, K., Freimane, G. (2016). Veselības koncepcijas mūsdienās un veselības psiholoģija. *Veselības psiholoģija* (pp. 36–41). Riga: Rīgas Stradiņa universitāte.
- Paičs, I., Mārtinsone, K., Łubenko, J. (2018). Self-Help Practices: Literature Review. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. *Proceedings of the International Scientific Conference*, 7, 196.
- Rehnsfeldt, A., Arman, M. (2012). Significance of close relationships after the tsunami disaster in connection with existential health – a qualitative interpretive study: Significance of close relationships after the tsunami disaster. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 26(3), 537–544.
- Sacks, O. (1991). *Awakenings* (Rev. ed). London: Picador.
- Sigurdson, O. (2016). Existential Health. Philosophical and historical perspectives. *LIR. Journal*, 6(16), 7–23.
- Steinhauser, K.E., Alexander, S., Olsen, M.K., Stechuchak, K.M., Zervakis, J., Ammarell, N., Tulsky, J.A. (2017). Addressing Patient Emotional and Existential Needs During Serious Illness: Results of the Outlook Randomized Controlled Trial. *Journal of Pain and Symptom Management*, 54(6), 898–908.

- Stratton, S.P. (2015). Mindfulness and Contemplation: Secular and Religious Traditions in Western Context. *Counseling and Values*, 60(1), 100–118.
- Wachholtz, A.B., Pargament, K.I. (2005). Is Spirituality a Critical Ingredient of Meditation? Comparing the Effects of Spiritual Meditation, Secular Meditation, and Relaxation on Spiritual, Psychological, Cardiac, and Pain Outcomes. *Journal of Behavioral Medicine; New York*, 28(4), 369–384.
- Whitehead, D. (2003). Beyond the metaphysical: health-promoting existential mechanisms and their impact on the health status of clients. *Journal of Clinical Nursing*, 12(5), 678–688.
- Zimmermann, F.F., Burrell, B., Jordan, J. (2018). The acceptability and potential benefits of mindfulness-based interventions in improving psychological well-being for adults with advanced cancer: A systematic review. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 30, 68–78.

Possibilities of Using Self-help Practices in Providing Psychological Support Summary

In Latvia, the topic of existential distress of an individual and ways of coping with it, his existential needs and the possibilities of their satisfaction within the context of existential health has not yet been brought to sufficient attention. The purpose of this article is to outline these concepts and describe one of the tools for existential distress management and existential needs satisfaction – self-help practices.

In order to answer two research questions – 1) how do contemporary research in the context of healthcare define or describe the concepts of “existential needs”, “existential distress” and “existential health”?; 2) how does the scientific literature describe existential distress management and existential needs satisfaction through one of the tools – self-help practices? – a systematic selection of scientific articles from databases using relevant keywords was performed. After analyzing the sources, it can be concluded that the inability to satisfy the existential needs of an individual can lead to existential distress, which makes his condition even worse. That is, illness can cause not only physical suffering but also affect damage to an individual's self-esteem, create feelings of meaninglessness, alienation, and hopelessness. One of the basic needs of a human being is the necessity to perceive the meaning of his life and/or suffering. The prognosis or even possibility of recovery can be affected by the capacity to maintain a sense of meaning that promotes the desire to fight, or at least live with, hardship, and, in this quest, various self-help practices can help by contributing to the satisfaction of existential needs. At the same time, the analysis of literature showed the vagueness and overlapping of the definitions of the concepts as mentioned above. Therefore, their in-depth explanation is one of the priorities for future research.

Key words: existential needs, existential distress, existential health, self-help practices, health psychology.

Rudīte Terehova, Guna Svence (Latvija)

PSIHOSOCIĀLĀS INTERVENCES DEMENCES PACIENTIEM SOCIĀLĀS APRŪPES IESTĀDĒ: ATMIŅU PROGRAMMAS EFEKTIVITĀTE

Demences simptomu ārstēšanā lielāka uzmanība tiek pievērsta farmakoloģiskajām intervencēm, bet arī psihosociālās intervences var būt vienlīdz efektīvas. Kā viens no šo intervenēju fokusiem ir uz pacienta personību orientēta pieejā, kas uzsver pacientu subjektīvo pieredzi, dod iespēju izprast šo cilvēku vajadzības un plānot nepieciešamo atbalstu ar mērķi uzlabot dzīves kvalitāti. Atmiņu programma (*Reminiscence program*) ir viena no sociālās aprūpes iestādēs visbiežāk izmantotajām psihosociālajām intervencēm Alcheimera un citu demences formu pacientiem. Tās iedarbība balstās uz to, ka agrākās, senās atmiņas bieži vien ir labi saglabājusās, tāpēc arī demences pacienti ar dažādu stimulu palidzību, piedaloties iekļaujošās aktivitātēs, spēj atcerēties savas dzīves pagātnes notikumus. Šajā rakstā aplūkoti trīs pētījumi par Atmiņu programmas pielietošanas efektivitāti Alcheimera un citu demences formu pacientiem sociālās aprūpes iestādēs Brazīlijā, Spānijā un Turcijā, ar mērķi novērtēt šādas programmas izveidošanas un aprobācijas iespējas Latvijā demences pacientu grupā sociālās aprūpes iestādē. Galvenie secinājumi: aplūkotie pētījumi apstiprina nozīmīgu Atmiņu programmas efektivitāti Alcheimera un citu demences formu pacientiem sociālās aprūpes iestādē. Šīs intervences rezultātā demences pacientiem uzlabojās kognitīvās funkcijas, attiecības ar apkārtējiem un pielāgošanās videi, paaugstinās psiholoģiskā labizjūta un dzīves kvalitāte, mazinās depresija. Noskaidrots vēl viens svarīgs aspekts šāda veida programmu izveidē un pielietošanā: tās var pielāgot preejamaiem aprūpes centra resursiem.

Atslēgas vārdi: psihosociālā intervence, demences pacienti, sociālās aprūpes iestāde, Atmiņu programma.

Ievads

Demence ir viena no visbiežāk sastopamajām slimībām vecāka gadagājuma cilvēkiem un galvenais invaliditātes cēlonis pasaule (Berr, Wancata, Ritchie 2005; Ritchie, Lovestone 2002). Veciem cilvēkiem ar demenci bieži vien ir novērojami dažādi funkcionāli traucējumi un uzvedības problēmas (Spira, Edelstein 2006). Demences gadījumā tieši kognitīvo funkciju traucējumiem tiek pievērsta ļoti liela uzmanība, tomēr arī citi šīs slimības simptomi ir ne mazāk satraucoši, un var būtiski ietekmēt pacienta labizjūtu (Sadowsky, Galvin 2012), jo, slimībai progresējot, sāk dominēt pār kogni-

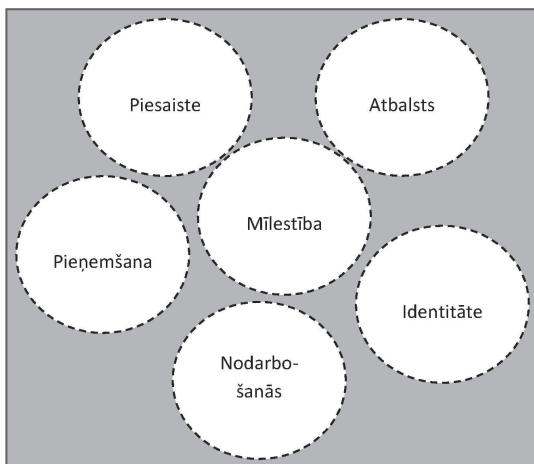
tīvajiem simptomiem un to ietekme ir gan emocionāla, gan finansiāla (Cohen-Mansfield 2001).

Ir pierādīts, ka farmakoloģiskās terapijas efekts šajā gadījumā ir iero-bežots un tāpēc ir svarīgi veicināt demences pacientu dzīves kvalitāti (Algar, Woods, Windle 2014). Tādējādi, pēdējos gados nefarmakoloģiskajām intervencēm demences pacientiem tiek pievērsta pastiprināta uzmanība un tās arvien biežāk tiek izmantotas kā papildinājums farmakoloģiskajai ārstēšanai (Cohen-Mansfield, Libin, Marx 2007). Šo intervenču fokusā ir pacienta personība un individuilitāte (*person-centred care*), un slimība ir tikai viens aspekts no viņa dzīves (Olazaran, Reiberg, Clare et al. 2010; Kitwood 1997). Uz pacienta personību orientēta pieeja uzsver demences pacientu subjektīvo pieredzi, kas dod iespēju izprast šo cilvēku vajadzības un plānot nepieciešamo atbalstu ar mērķi pēc iespējas ilgāk saglabāt pacienta personību progresējošās slimības priekšā (Brooker 2007).

Uz personību orientēta pieeja darbā ar demences pacientiem

Darbā ar demences pacientiem arvien vairāk dominē uz personību orientēta pieeja (*person-centred care*), kas uzsver humānistisku, cieņpilnu un morāli ētisku attieksmi pret šiem pacientiem (Kitwood 1997; Perez-Merino 2014). Izpratnei par demences pacientiem ir jābūt galvenajam mērķim, lai spētu reaģēt tādā veidā, ka tas varētu uzlabot pacienta dzīves kvalitāti, jo, slimībai progresējot, pacientiem arvien lielākas grūtības sagādā nespēja pielāgoties videi un to pārvaldīt (Sherratt, Thornton, Hatton 2004). Šī teorētiskā demences modeļa pamatlīcējs Toms Kitvuds (Kitwood 1997) sniedz iespēju izprast pacienta demences pieredzi, īpašu uzmanību veltot viņa personībai. Izmantojot šo modeli, nepieciešams ievākt informāciju par: pacienta personību pirms saslimšanas (*premorbid personality*), pagātni, veselības stāvokli, intelektuālo spēju traucējumiem un vidi. Tiekiņi vērā gan slimības medicīniskie aspekti, gan pagātnes notikumi. Kitvuds piedāvā savstarpēji pārklājošos vajadzību kopumu, kuras apvienojot, iegūst vienu fundamentālu vajadzību – vajadzību pēc mīlestības, un to veido: atbalsts (*comfort*), piesaiste (*attachment*), pieņemšana (*inclusion*), nodarbošanās (*occupation*) un identitāte (*identity*). Par atbalstu pētnieks sauc vajadzību pēc maiguma (*tenderness*) un psiholoģisko sāpju remdēšanas (*soothing of psychological pain*); par pieķeršanos – vajadzību pēc saitēm ar citiem (*bonds with others*); par pieņemšanu – vajadzību piederēt kādai grupai, būt daļai no tās (*part of the group*); par

nodarbošanos – vajadzību būt iesaistītam dzīves procesos (*involved in the process of life*); par identitāti – vajadzību zināt par sevi: “kas es esmu” (*know who one is*), (Kitwood 1997, 83. lpp.).

1. attēls. Kitvuda teorētiskais modelis demencei

Avots: autoru veidots pēc Kitwood 1997

Pētnieks apgalvo, ka daudzas no minētajām vajadzībām (1. attēls) aprūpes vidē netiek apmierinātas, bet galvenais uz personību orientētas pieejas uzdevums ir apmierināt šīs vajadzības. Kā skaidrojums varētu būt tas, ka intervenētu plānošanā nepietiekoša uzmanība tiek veltīta pacienta personībai un intervences pielāgošanai konkrētam pacientam (Kitwood 1997). Kitvuda uz personību orientētas pieejas koncepcija integrēta, pie-mēram, Anglijas veselības un sociālās aprūpes sistēmā (Manthorp, Samsi 2016) un šis modelis empiriski pārbaudīts (Clissett, Porock, Harwood, Gladman 2013; Smebye, Kirkevold 2013), atzīstot to par piemērotu demences pacientu labizjūtas izpētē.

Kitvuda modeli pilnveidojis pētnieks Brūkers (Brooker 2007; 2012), definējot uz personību orientētu pieeju ar sekojošas formulas palīdzību:

$$PCC \text{ (person-centred care)} = V + I + P + S$$

V (*value*) – visi cilvēki ir vērtība, neatkarīgi no viņu vecuma un kognitīvajām spējām;

I (*individualised*) – katrs cilvēks ir individuālītāte un viņš ir unikāls;

P (*perspective*) – pasaules izpratne no pacienta skatupunkta;

S (*social environment*) – tādas sociālās vides nodrošināšana, kas apmierina pacienta psiholoģiskās vajadzības.

Pētnieks Brūkers (Brooker 2007) uzsver, ka, lai sasniegtu formulā definētos aspektus darbā ar demences pacientiem, jāņem vērā biomedicīnisko, psiholoģisko un sociālo aspektu kombinācija, kas dod iespēju iegūt izpratni par demences ietekmi uz individu veselību un dzīves kvalitāti. Tādējādi, Brūkers piedāvā uzlabot demences teorētisko modeli:

$$D = NI + B + P + H + SP$$

NI (*neurological impairment*) – neiroloģiskie traucējumi;

B (*biography – life story*) – biogrāfija;

P (*personality*) – personība;

H (*health*) – veselība;

SP (*social psychology*) – sociālā psiholoģija.

Visi formulā minētie aspekti atspoguļo to, kāda ir demences pacienta uzvedība un kā viņš jūtās. Izprotot neiroloģiskos traucējumus, biogrāfiju un personību, kā arī, optimizējot veselības aprūpi, un, uzlabojot attieksmi pret šiem pacientiem, var paaugstināt viņu dzīves kvalitāti.

Psihosociālās intervences programmas demences pacientiem

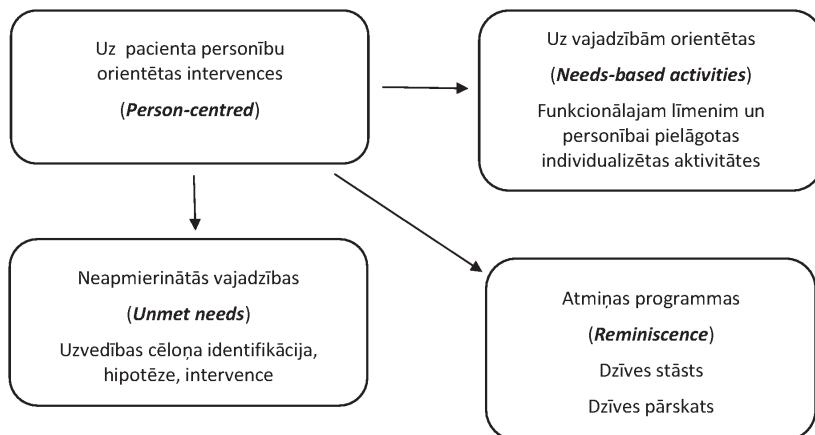
Psihosociālās intervences demences pacientiem atšķiras no farmakoloģiskās ārstēšanas, jo tās nēm vērā mijiedarbību starp personu, šīs personas aprūpētāju, vidi un aprūpes sistēmu. Šīs intervences ir vairāk uz personību orientētas un individualizētas, nēmot vērā pacienta vajadzības un vēlmes. Piemēram, ja demences pacienta vajadzība ir iesaistīties kādā aktivitātē, tad šī aktivitāte ir jāpielāgo pacienta kognitīvo spēju līmenim; sensorajām un fiziskajām spējām un to deficitam; kā arī viņa identitātei un vēlmēm (Cohen-Mansfield, Parpura-Gill, Golander H. 2006). Izstrādājot aktivitātes intervenci, demences pacienta ieteicams izvērtēt pēc sekojošiem kritērijiem:

- *identitātes izjūta* uz doto brīdi, kas parasti ietver saglabātus aspektus no dažādām viņa dzīves identitātēm (loma darbā, ģimenes attiecības, interese par kādām konkrētām brīvā laika pavadīšanas iespējām utt.);
- *sensoro spēju līmenis* uz doto brīdi, kas attiecas uz vizuālajiem, audiālajiem, garšas un taustes aspektiem, ko var nodrošināt, ja

tas ir nepieciešams, ar dažādu tehnisko palīglīdzekļu palīdzību (brilles, dzirdes aparāti u.c.);

- *motorās spējas*, kas ietver spēju staigāt, patstāvīgi pārvietoties ar ratiņkrēslu vai citiem palīglīdzekļiem (ja tādi vajadzīgi);
- *aktuālo vajadzību izpratne*, ietverot visus sociālos kontaktus, piede-riņu ģimenei, ikdienas aktivitātes, fiziskos vingrinājumus, citas jēg-pilnas aktivitātes (darbs, palīdzības sniegšana);
- izpratne par pacienta pagātnes un tagadnes *ieradumiem un vēlmēm* ikdienas aktivitātēs un kontekstu, kurā tās tiek realizētas (Cohen-Mansfield, Dakheel-Ali, Marx 2009).

Šo augšminēto faktoru mijiedarbība dos iespēju izvēlēties katram indi-vīdam atbilstošo intervences veidu.

2. attēls. Psihosociālās intervences demences pacientiem

Avots: autoru veidots pēc Teri, McKenzie, Coulter 2016

Attēlā atspoguļots psihosociālo intervenču demences pacientiem iedalījums trīs lielās grupās. Visu intervenču pamatā ir uz pacienta personību orientēta pieeja (Kitwood 1997; Brooker 2007).

Neapmierināto vajadzību intervenču pamatā ir funkcionāla pacienta uzvedības analīze, ņemot vērā viņa personību, vidi un traucējumu. Rezultātā novērotā uzvedība tiek interpretēta kā vajadzību piepildīšanas veids vai kā līdzeklis, ar kura palīdzību pacients paziņo par savu neapmierināto vajadzību. Aprūpes personāls strādā pie tā, lai identificētu vajadzību

apmierinātu, nevis fokusējas tikai uz uzvedību. Intervences uzdevums ir novērst cēloni, kas izraisa pacienta uzvedības tarucējumus. Šis modelis ir empiriski pārbaudīts pētījumos par demences pacientu ažitāciju (verbālu ažitāciju, fiziski neagresīvu un agresīvu uzvedību), (Cohen-Mansfield, Thein, Marx, Dakheel-Ali, Freedman, 2012). Kā intercence var tikt izmantota psihosociālā terapija, lai veidotu sociālo mijiedarbību, piedāvātu pacientam personalizētu mūziku, kuru viņš izsaka vēlmi klausities (Ballard, Corbett, Chitramohan et al. 2009); intensīva uzvedības terapija, kas balstās uz pacienta uzvedības novērtējumu – kādas vajadzības deficīts un tās piepildīšanas realizācijas plāns (Davidson, Hudgson, McCabe et al. 2007). Kad ir noteikti iespējamie uzvdības cēloņi, gūta izpratne par to, ko ar uzvedības palidzību cenšas mums pastāstīt pacients, tad arī tiek izvēlēta piemērota intercence. Šādas uzvedības intervences mērķis var būt izmaiņas apkārtējā vidē, aprūpes personāla uzvedības izmaiņas, aprūpes sistēmas izmaiņas vai izmaiņas pašā demences pacientā. Pēc intervences seko tās efektivitātes novērtējums – vai tā bija palīdzīga, vai to nepieciešams mainīt. Varbūt ir nepieciešams izmantot citu intervenci, bet varbūt ir nepieciešams fokusēties vairāk uz konkrētiem veiktās intervences aspektiem (laiks, daudzums, realizēšanas veids). Kā var secināt, tad šīs intervences vairāk fokusētas uz tiem demences pacientiem, kuri nespēj verbalizēt savas vajadzības un demonstrē tās caur novērojamo uzvedību, tā saucamo izaicinošo uzvedību” (*challenging behavior*), (James, Stephenson 2007).

Uz vajadzībām orientētas intervences zina pacienta vajadzības un intervences tiek pielāgotas viņa funkcionālajam līmenim un personībai. Šīs intervences var ietvert gan pielāgotas aktivitātes, kas atbilst pacienta vēlmēm (gatavošana, pastaigas, teātra apmeklējumi, uzjautrinošu notikumu stāstišana, kopīga lasīšana, sporta aktivitātes utt.), atkarībā no izteiktajām subjektīvajām vajadzībām (Kolanowski, Litaker, Buettner et al. 2011; Phillips, Reid-Arndt, Pak 2010). Demences pacientiem bieži novērojamas neapmierinātas vajadzības, jo trūkst iekšējo un ārejo resursu, lai tās apmierinātu. Sevišķi to var novērot aprūpes iestādēs, jo lielākā daļa aktivitātes, kas tiek piedāvātas, nav pielāgotas vai individualizētas atbilstoši pacientu vajadzībām (Buettner, Fitzsimmons 2003), tāpēc pacienti bieži pavada laiku bezdarbībā, klūstot pasīvi (Zeisel, Silverstein, Hyde et al. 2003).

Atmiņu programmas

Atmiņu programmas (*Reminiscence*) ir viena no nefarmakoloģiskajām un psihosociālajām intervencēm, kas pierādījusi sevi darbā ar demences pacientiem. Tā šiem cilvēkiem nodrošina gan emocionālu, gan sociālu atbalstu. Pētījumos izmanto divus šīs interventions jēdzienus: "atmiņu programma" / "atmiņu terapija". Atmiņu terapija tiek definēta kā individuāla pagātnes notikumu atcerēšanās, kas var būt verbāla vai neverbāla, individuāla vai grupā, kad cilvēks atceras aizmirstu pieredzi un notikumus, kas viņam ir subjektīvi nozīmīgi (Woods, Spector, Jones et al. 2005). Šīs programmas mērķis ir palielināt indivīda adaptēšanos pašreizējiem apstākļiem un uzlabot dzīves kvalitāti (Stinson 2009). Tas ir veids, kā demences pacientiem pēc iespējas ilgāk saglabāt personīgo pagātni un personas identitāti, izmantojot stimulāciju, komunikāciju, socializāciju un izklaidi (Webster 2003). Programmas terapeitiskā iedarbība balstās uz faktu, ka agrākās, senās atmiņas bieži vien ir labi saglabājušās, tāpēc, ar dažādu stimulējošu materiālu palīdzību, demences pacienti spēj atcerēties savas dzīves notikumus no pagātnes (Nolan, Davies, Ryan, Keady 2008). Atmiņu programmas izmantošanas demences pacientiem teorētiskais pamatojums balstās uz pacienta personību orientētas pieejas (*person-centred care*) principiem, kas ietver demences pacienta subjektīvo viedokli, tādējādi veicinot iekļaujošu pieeju darbā ar šiem cilvēkiem (Nolan et al. 2008; Kitwood 1997). Šī pieeja fokusēta uz pacienta personību un individuilitāti, nevis tikai uz trūkumiem un zaudējumiem, ko izraisījusi saslimšana (Olazaran, Reiberg, Clare et al. 2010).

Atmiņu programmas tiek izmantotas ilgstošas aprūpes iestādēs, neatliekamās palidzības nodaļās, dienas aprūpes centros, slimnīcās, un kā pakalpojums tiem demences pacientiem, kas dzīvo mājās. Apkopojot atmiņu programmu pielietošanu laika periodā no 1990.–2015. gadam, noskaidrots, ka ieteicamais interventions ilgums ir no 6–12 nedēļām, 1–2 sesijas nedēļā, sesijas ilgums 30–60 minūtes, nodrošinot pietiekošu refleksijas laiku katram grupas dalībniekam (Wu, Koo 2015; Serrani Azcurro 2012; Chiang, Chu, Chang et al. 2010; Chao, Liu, Wu 2006; Stinson, Kirk 2006; Lai, Chi, Kayser-Jones 2004). Tāpat tiek ieteikts atmiņu sesijas fokusēties uz pozitīvām pagātnes atmiņām, kā arī katrai sesijai ir konkrēta tematika, un pēdējā sesija ir noslēguma sesija, kurā tiek izdarīts kopsavilkums un novērtējums (Stinson 2009; Stinson, Kirk 2006). Saskaņā ar pētījumiem, atmiņas terapija visbiežāk tiek izmantota tiem pacientiem ar demenci, kuri dzīvo aprūpes iestādēs (Schweitzer, Bruce 2008). Atmiņas

terapija samazina negatīvas, depresīvas emocijas (Meléndez-Moral, Charco-Ruiz, Mayordomo-Rodriguez, Sales-Galan 2013; Chao et al. 2006); vientoļibas izjūtu (Chiang et al. 2010); paaugstina psiholoģisko labizjūtu (Melendez et al. 2013; Zauszniewski, Eggenschwiler, Preechawong et al. 2006); apmierinātibu ar dzīvi (Meléndez-Moral et al. 2013); uzlabo komunikāciju (Chiang et al. 2010); paaugstina kognitīvās funkcionēšanas limeni (Van Bogaert, Van Grinsven, Tolson et al. 2013; Thorgrimsen, Schweitzer, Orrell 2002) un iesaistīšanos sociālajās aktivitātēs (Sivis, Demir 2007); pozitīvi ietekmē ikdienas dzīves aktivitātes (Thorgrimsen, Schweitzer, Orrell 2002); uzlabo dzīves kvalitāti (Serrani Azcurra 2012).

Lai padzīlināti aplūkotu šīs intervences būtību, autores izvēlējās trīs intervences, kurās izmantota Atmiņu programma, jo tie veikti sociālās aprūpes iestādēs Alzheimera un citu demences formu vecāka gadagājuma pacientiem.

Viens no pēdējiem pētījumiem Turcijā (Asiret, Kapucu 2016), kvazi-eksperimentāls pētījums, noskaidroja atmiņas programmas ietekmi uz kognitīvajām spējām, depresiju un ikdienas aktivitātēm institucionālizētiem pacientiem ar vieglu un vidēju Alzheimera slimību. Būtisks aspekts, kam autores pievērš uzmanību ir tas, ka izpētes grupa ($n=31$) sadalīta nelielās grupās, 4–5 pacienti katrā, kas liecina par individualizētu pieeju, orientētu uz pacienta personību un saslimšanas pakāpi. Šīs nelielās grupas izveidotas individuālu pārrunu rezultātā. Grupās iedalīti viena dzimuma pārstāvji. Pētnieki (Asiret, Kapucu 2016) tuvāk nepaskaidro šāda iedalījama pamatojumu, tāpēc tas paliek neatbildēts jautājums, jo pārējos pētījumos iedalijums grupās pēc dzimuma principa nenotiek. Atmiņu terapijas sesijas notiek vienu reizi nedēļā, 12 nedēļu periodā, vienas sesijas ilgums 30–35 minūtes. Šādu sesiju ietvaru apstiprina jau veiktie pētījumi (Wu, Koo 2015; Serrani Azcurro 2012; Chiang et al. 2010; Chao et al. 2006; Stinson, Kirk 2006; Lai et al. 2004). Izpētes grupās rosināta dalīšanās ar pozitīvām atmiņām. Autores pievērš uzmanību, ka akcents tieši uz pozitīvu emociju stimulēšanu. Pēc pētnieka Makadamsa (McAdams 2008) viedokļa, dzīvi neveido tikai pozitīvi notikumi un, lai integrētu pagātnes pieredzi aktuālajā dzīves situācijā, tad jāaplūko gan pozitīvie, gan negatīvie stāsti, jo tikai tas veido vienotu skatījumu uz dzīvi, izvairoties no perfekta priekšstata radišanas. Kā liecina arī citi pētījumi (Nolan et al. 2008), sarunu par pagātnes notikumiem rezultātā demences pacientiem atmiņā var ataust dažādi nozīmīgi notikumi, kas ne vienmēr ir pozitīvi, bet ir personīgi nozīmīgi, un pacientiem ir vēlme runāt par tiem, ko intervences vadītājs nevar ignorēt.

Šī pētījuma tēmas: bērnība un ģimenes dzīve, skolas dienas, darba sākšana un darba dzīve, izklaidējoša diena ārpus mājas, laulība, augi un dzīvnieki, zīdaiņi un bērni, ēdiens un ēdiena gatavošana, brīvdienas, ceļojumi, svinības un pēdējā sesijā – novērtējums un noslēgums. Kā var novērot, tad tēmas veido samērā strukturētu dzīves gājuma apskatu. Tieks izmantoti arī atmiņas rosinoši elementi – gan iestādes priekšmeti un bildes, gan pētījuma dalībnieku personīgās lietas, ja viņiem tādas ir, un ir vēlēšanās tās piedāvāt grupas sesijās. Autores uzskata, ka svarīgs aspekts ir tas, ka pirms sesijām piedāvāta tēja un kafija, jo tas pacientiem rada mājīguma atmosfēru, palīdz atbrīvoties un justies nozīmīgiem, jo personas ar demenci ir īpaši neaizsargāti informatori, tāpēc vēl jo svarīgāk ir veidot uzticības pilnu un drošu vidi (Hellström, Nolan, Nordenfelt, Lundh 2007). Lai uzsāktu atmiņu stimulēšanas procesu, sesiju sākumā pētnieki uzdod jautājumus par to, kā pavadīta iepriekšējā nedēļa, demonstrējot nedēļas notikumiem atbilstošus objektus, attēlus. Pēc tam katram dalībniekam dota iespēja dalīties par šiem notikumiem ar grupu un iegūt arī papildus laiku, ja sarunas tēma mainās pēc kāda dalībnieka pieprasījuma. Autores pievērš uzmanību tam, ka, veidojot šādu intervenci, izpratne par saskarsmes problēmām demences dēļ ir ļoti svarīga, lai izvēlētos efektīvas komunikācijas stratēģijas, un kā viens piemērs – dodot pietiekoši daudz laika dalībnieka atbildei (Beuscher, Grando 2009). Sesijas noslēgumā veiktais kopsavilkums par aplūkotajiem notikumiem un nākamās nedēļas tēmas paziņošana pacientiem dod iespēju fokusēties uz savu biogrāfiju visas nākošās nedēļas garumā, līdz nākošai sesijai, kā arī pievērst pastiprinātu uzmanību aprūpes iestādē notiekosajiem notikumiem, jo nākošajā nodarībā par tiks jautāts. Ētisku apsvērumu dēļ arī kontrolgrupai piedāvātas sarunas, kas notiek katru nedēļu, vidēji 20 – 25 minūtes, ar tēju/kafiju pirms sesijas. Kā apspriežamie temati piedāvātas reliģiska rakstura tēmas, attiecīgās nedēļas īpašās dienas, veselība vai citi uz to brīdi aktuāli jautājumi. Diskusijās kontrolgrupā dalībniekiem neuzdod jautājumus par pagātni, lai izslēgtu iespēju, ka pagātnes atmiņas tiek apzināti stimulētas.

Citā Atmiņu intervencē Spānijā (Gonzalez, Mayordomo, Torres, Sales, Melendez 2015) kvaziekperimentālā pētījumā tika aplūkota atmiņu terapijas iedarbība uz depresijas simptomiem, pašcieņu un psiholoģiskās labizjūtas līmeni. Izpētes grupā notika 10 atmiņu terapijas sesijas, katru nedēļu viena sesija, sesijas ilgums 60 minūtes, līdzīgi, kā minēts arī citos pētījumos (Wu, Koo 2015; Serrani Azcurro 2012; Chiang et al. 2010; Chao et al. 2006; Stinson, Kirk 2006; Lai et al. 2004). Kontrolgrupā, atšķirībā no

iepriekšējā pētījuma (Asiret, Kapucu 2016), kurā tā saņēma nestukturētas grupas sesijas, bez atmiņu stimulēšanas, notika tikai testēšanas procedūra. Aptaujas abās grupās aizpildītas divas nedēļas pirms intervences un uzreiz pēc intervences. Nenotika individuālas pārrunas par katra pacienta dzīves pieredzi. No izpētes grupas dalībniekiem izveidotas trīs mazākas grupas, nemit vērā dalībnieku kognitīvo spēju atbilstību, lai iekļautu grupā cilvēkus ar līdzīgiem rādītājiem. Raksta autores neatrada informāciju par to, cik liela bija katra no šīm atsevišķajām izpētes dalībnieku grupām, kas ir svarīgi, jo demences pacientiem ieteicams veidot mazas grupas, lai pielāgotu tās dalībnieku kognitīvajām un personiskajām īpašībām (Asiret, Kapucu 2016).

Sesijās aplūkotās tēmas: visi dzīves posmi (bērnība, jauniešu vecums, pieaugušo vecums un pašreizējais vecums), kas liecina par strukturēta dzīves pārskata veidošanu, atšķirībā no iepriekš aplūkotās intervences (Asiret, Kapucu 2016). Visas sesijas veidotas pēc vienotas struktūras: sākumā grupas dalībniekus iepazīstina ar diskusijas tēmu, un pēc tam, lai rosinātu atmiņas, piedāvā atmiņu stimulus (mūzika, attēli, objekti, izteicieni, citāti utt.), kas saistīti ar konkrēto tēmu. Šo stimula mērķis ir stiprināt personīgo identitāti un koherenci ar jēgpilnu dzīves pieredzes integrāciju; kā arī veicināt cilvēku no pašreizējā dzīves perioda un sociālā konteksta integrāciju kopējā pieredzē. Dalībnieki veic brivo asociāciju vingrinājumu, pasakot vai uzrakstot pirmo asociāciju, kas rodas pēc sti-mula ietekmes; turpinājumā uzdoti atvērtie jautājumi, kas orientēti uz pozitīvu personīgo atmiņu atcerēšanos; noslēgumā ir uzdevums šīs atmiņas savienot ar tagadnes situāciju, jo mērķis ir atsaukt atmiņā nozīmīgākās autobiogrāfiskās atmiņas par svarīgiem dzīves notikumiem, kuri ir kā līdzeklis, lai identificētu pozitīvas emocijas no pagātnes un pārnestu tās uz šodienas dzīvi, tādējādi veicinot autonomijas un identitātes izjūtu. Pētījumi liecina, ka cilvēki ar demenci vēlas saglabāt savu personisko identitāti un dzīves kvalitāti (Powers, Dawson, Krestar et al. 2016). Arī šajā intervencē novērojams fokuss uz pozitīvo atmiņu stimulēšanu, kas varētu būt kā kopējais intervences emocionālais uzstādījums, bet jāņem vērā, ka plašais dzīves pārskats tomēr raisīs arī negatīvu aspektu atcerēšanos, uz ko pētniekiem jābūt gataviem.

Kā trešo pētījumu par atmiņu intervences efektivitāti autores aplūko pētījumu Brazīlijā (Serranni Azcurra 2012). Šis pētījums ir svarīgs ar to, ka, atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem diviem pētījumiem, tas ir randomizēts, kontrolēts pētījums ar mērķi noskaidrot, vai konkrētas atmiņas

programmas pielietošana ir saistīta ar augstāku dzīves kvalitātes līmeni. Arī dalībnieku skaits ir iespaidīgāks: 135 dalībnieki, (izpētes grupa = 45, aktīvā kontrolgrupa = 45, pasīvā kontrolgrupa = 45). Kā vēl viens svarīgs aspekts, kas paaugstina iegūto datu ticamību: veikti trīs mērījumu: pirms intervences (T0), pēc 12 nedēļām (T1), pēc sešiem mēnešiem pēc intervences (T2), jo relatīvi maz ir nefarmakoloģisko intervenētu, kas pārbau-dītas lielos, randomizētos, kontrolētos pētījumos (Alzheimer's Association 2016). Vairāk uz demenci orientēta, pierādījumos balstīta ārstēšanas, aprūpes un atbalsta prakse pievēršas aprūpes personu (ģimenēs, iestādēs) vajadzībām pretstatā viņu aprūpējamo vajadzībām (Maslow 2012). Šajā pētījumā (Serrani Azcurra 2012) aktīvajā kontrolgrupā: viena stunda divas reizes nedēļā plānota konsultēšana un neformāli sociālie kontakti, un dalībnieki nepiedalās atmiņu terapijas sesijās, lai izslēgtu iespēju, ka dzīves kvalitātes uzlabošana ir saistīta tikai ar uzmanību un sociālo stimulēšanu. Pasīvajā kontrolgrupā: viena stunda divas reizes nedēļā nestukturēti sociālie kontakti, aplūkojot tēmas: sociālie pabalsti, uzturs un ģimenes apmeklējumi, ar mērķi koncentrēt dalībniekus uz aktuālo situāciju, izslēdzot pagātnes atmiņu stimulēšanu. Izpētes grupā pielietota dzīves stāsta metode, bet kontroles grupās organizētas diskusijas par ikdieniskām tēmām, kas nav saistītas ar atmiņu no pagātnes aktivizēšanu. Pirms intervences individuālas pārrunas, tad dalība grupu sesijās. Sesiju biežums neatšķiras no jau literatūrā minētā formāta: 12 nedēļu periodā, divas reizes nedēļā, katras sesijas ilgums – viena stunda. Vēl pieminamas dažas šī pētījuma atšķirības, salīdzinājumā ar abiem iepriekš aplūkotajiem pētījumiem: stāsti vairāk fokusējas uz jēgpilnu dzīves notikumu izcelšanu, nevis vēsturiski struktūrētu biogrāfiju; sesijās dažreiz var piedalīties arī aprūpētāji vai pacientu ģimenes locekļi, un raksta autores pievērš uzmanību tam, ka aprūpes personāla iesaistišanās varētu mainīt viņu domas par demenci un labāka pacienta iepazīšana dotu iespēju precīzāk identificēt šo cilvēku vajadzības, samazināt viņa uzvedības un psiholoģiskos simptomus, un uzlabot kopējo dzīves kvalitāti (Soderlund, Cronqvist, Norberg et al. 2016). Grupas kopīgās diskusijas veicina pacientu iniciatīvu un sekmē saskarsmi ar apkārtējiem. Tā kā intervences grupā tēmas aptver bērnību, darba lomas, slimības, laulības, vecāku lomas, nāves gadījumus un pagātnes dzīveveidiu, tad var secināt, ka dzīves stāsti tomēr balstās uz struktūrētu biogrāfiju un ir klātesoši arī negatīvo atmiņu aspekti, no kā nav iespējams izvairīties un arī nebūtu vēlams, jo tad atmiņas nebūtu pilnīgas.

Kopsavilkums

Apkopojoj aplūkoto Atmiņu intervences programmu rezultātus, var secināt, ka šī psihosociālā intervence demences pacientiem sociālās aprūpes iestādēs uzlabo kognitīvās funkcijas un mazina depresiju; pozitīvi ietekmē komunikāciju un uzlabo ikdienas dzīves darbību veikšanu. Intervences rezultātā demences pacientiem paaugstinās psiholoģiskās labizjūtas līmenis, uzlabojas attiecības ar citiem un pielāgošanās videi, paaugstinās sociālās iesaistīšanās un dzīves kvalitātes rādītāji. Aplūkotie intervences pētījumi apstiprina, ka atcerēšanos veicinoši mainīgie lielumi ir: individualitāte (atceroties viens-pret-vienu), novērtēšana (notikuma personiskais nozīmīgums) un struktūra (aptverts visa mūža periods). Kaut arī nav pierādījusies dzīves kvalitātes rādītāju uzlabojuma tieša saistība ar augstāku kognitīvo spēju funkcionēšanas līmeni, tomēr konstatēta nozīmīga negatīva sakarība ar depresijas rādītājiem. Būtiski, ka dzīves kvalitātes uzlabošanās saglabājas vēl sešus mēnešus pēc intervences (Serrani Azcurra 2012), kas norāda uz to, cik svarīgi turpmākajos pētījumos izvērtēt Atmiņu programmas efektivitāti ilgtermiņā, kā arī izmantot gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās novērtēšanas metodes, tādējādi stiprinot iegūto datu ticamību.

Secinājumi

1. Demences pacientiem kā papildinājums farmakoloģiskajai ārstēšanai arvien biežāk tiek izmantotas nefarmakoloģiskās intervences.
2. Psihosociālās intervences demences pacientiem atšķiras no farmakoloģiskās ārstēšanas, jo tās nēm vērā mijiedarbību starp personu, šīs personas aprūpētāju, vidi un aprūpes sistēmu. Šīs intervences ir vairāk uz personību orientētas un individualizētas, nēmot vērā pacienta vajadzības un vēlmes.
3. Psihosociālās intervences demences pacientiem, kuru pamatā ir uz pacienta personību orientēta pieeja, iedalāmas trīs grupas: *Neapmierināto vajadzību* intervences; *Uz vajadzībām orientētas* intervences un *Atmiņu* intervences.
4. Atmiņu programmas ir piemērotas un efektīvas aprūpes iestādēs dzīvojošiem pacientiem ar Alcheimeru un citām demences formām, lai uzlabotu viņu dzīves kvalitāti.
5. Atmiņu programmas plānošanā jāņem vērā vairākas īpatnības: elastīgi mērķi, lai pielāgotos pacientiem un viņu kognitīvo spēju līmenim; pacientiem personiski nozīmīgi stimulēšanas materiāli; mazas grupas,

un, tās veidojot, jāņem vērā dalībnieku kognitīvās spējas. Sagatavojojot sesijas, ieteicama arī pacientu ģimenes locekļu vai aprūpētaju iesaistīšana, lai iegūtu pēc iespējas vairāk informācijas par pacientu, kas dotu iespēju sniegt viņam pēc iespējas lielāku atbalstu atmiņu ģenerēšanā. Ja rodas neprecīzas vai nepareizas atmiņas, tad ieteicams klaušīties bez labojumiem, jo galvenais terapijas mērķis ir pozitīvs atmiņu procesa darbības apstiprinājums.

6. Tā kā demences pacientiem jaunu zināšanu apgūšana ir apgrūtināta, bet senas atmiņas ir saglabātas, tad to var izmantot, lai stimulētu pacientu atmiņas par viņu dzīvi, tādējādi iesaistot šos cilvēkus jēgpilnā sociālā mijiedarbībā ar grupas locekļiem, jo ar atmiņu palīdzību tiek aktivizēta mijiedarbība starp grupas locekļiem, padarot tās par stimulējošām, socializējošām un iekļaujošām darbībām, un, tādējādi, sniedzot sociālo atbalstu.
7. Atmiņu programmām jābūt pēc iespējas vairāk personalizētām, jo tad demences pacientu atmiņa aktivizē vairāk konkrētu personu no pagātnes. Tas apstiprina uz pacienta personību orientētas pieejas aktualitāti, kur tiek atzīts cilvēka biogrāfijas svarīgums.
8. Gan individuālajā, gan grupas formātā atmiņu interventions var plānot, izmantojot gan stingri strukturētu dzīves pārskatu, gan nozīmīgāko dzīves notikumu atcerēšanos, kad netiek ievērots biogrāfisko faktu secigums (dzīves stāsts).
9. Tā kā grupas formātam, kā sociālās aktivitātes veidam, ir vairāk pozitīva ietekme uz individuālu labklājību un dzīves kvalitāti, nekā individuālam atmiņas darbam, tad vēlams izmantot gan individuālu, gan grupas formātu, jo dalībnieku diskusijās var tikt iegūti bagātīgi dati, kas atsevišķu interviju laikā nebūtu iespējams.
10. Kaut arī Atmiņu programmu rezultātā dzīves kvalitātes rādītāju uzlabošanās ne vienmēr ir saistīta ar augstāku kognitīvo spēju funkcionišanas līmeni, tomēr rezultāti liecina par citiem vērtīgiem ieguvumiem demences pacientiem aprūpes iestādēs: samazina depresīvas emocijas un vientulības izjūtu; paaugstina psiholoģisko labizjūtu un apmierinātību ar dzīvi; uzlabo komunikāciju un iesaistīšanos sociālajās aktivitātēs; pozitīvi ietekmē ikdienas dzīves aktivitātes uzlabo dzīves kvalitāti.

Bibliogrāfija

- Alzheimer's Association (2016). Alzheimer's disease facts and figures. *Alzheimer's Dementia*, 12 (4), 459–509.
- Algar, K., Woods, R.T., Windle, G. (2014). Measuring the quality of life and well-being of people with dementia: A review of observational measures. *Dementia*, 15 (4), pp. 832–857.
- Asiret, G.D., Kapucu, S. (2016). The Effect of Reminiscence Therapy on Cognition, Depression, and Activities of Daily Living for Patients With Alzheimer Disease. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 29 (1), pp. 31–37.
- Ballard, C., Corbett, A., Chitramohan, R., Aarsland, D. (2009). Management of agitation and aggression associated with Alzheimer's disease: Controversies and possible solutions. *Current Opinion in Psychiatry*, 6, pp. 532–540.
- Berr, C., Wancata, J., Ritchie, K. (2005). Prevalence of dementia in the elderly in Europe. *European Neuropsychopharmacology*, 15, pp. 463–471.
- Beuscher, L., Grando, V.T. (2009). Challenges in conducting qualitative research with individuals with dementia. *Research in Gerontological Nursing*, 2(1), pp. 6–11.
- Brooker, D. (2012). Understanding dementia and the person behind the diagnostic label. *International Journal of Person Centred Medicine*, 2 (1), pp. 11–17.
- Brooker, D. (2007). *Person-centred Dementia Care – Making Services Better*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Buettner, L., Fitzsimmons, S. (2003). Activity calendars for older adults with dementia: What you see is not what you get. American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias, 18, pp. 215–226.
- Burrows, A.B., Morris, J.N., Simon, S.E., Hirdes, J.P., Phillips, C. (2000). Development of a Minimum Data Set-based depression rating scale for use in nursing homes. *Age and Aging*, 29, pp. 165–72.
- Cohen-Mansfield, J., Thein K., Marx, M.S., Dakheel-Ali, M., Freedman, L. (2012). See comment in PubMed Commons below Efficacy of nonpharmacologic interventions for agitation in advanced dementia: a randomized, placebo-controlled trial. *Journal of Clinical Psychiatry*, 73 (9), pp. 1255–1261.
- Cohen-Mansfield, J., Dakheel-Ali, M., Marx, M.S. (2009). Engagement in Persons with Dementia: The Concept and its Measurement. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 17, pp. 299–307.
- Cohen-Mansfield, J., Libin, A., Marx, M.S. (2007). Nonpharmacological treatment of agitation: a controlled trial of systematic individualized intervention. *The Journal of Gerontology: Series A*, 62 (8), pp. 908–916.
- Cohen-Mansfield, J., Parputra-Gill, H., Golander, H. (2006). Salience of self-identity roles in persons with dementia: differences in perceptions among elderly persons, family members and caregivers. *Social Science and Medicine Journal*, 62(3), pp. 745–757.

- Cohen-Mansfield, J. (2001). Nonpharmacologic interventions for inappropriate behaviors in dementia: a review, summary, and critique. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 9, pp. 361–381.
- Chao, S.Y., Liu, H.Y., Wu, C.Y., Jin, S.F., Chu, T.L., Huang, T.S., Clark, M.J. (2006). The effects of group reminiscence therapy on depression, self esteem, and life satisfaction on elderly nursing home residents. *Journal of Nursing Research*, 14 (1), pp. 36–44.
- Chiang, K.J., Chu, H., Chang, H.J., Chung, M.H., Chen, C.H., Chiou, H.Y., Chou, K.R. (2010). The effects of reminiscence therapy on psychological well-being, depression, and loneliness among the institutionalized aged. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 25 (4), pp. 380–388.
- Clissett, P., Porock, D., Harwood, R.H., Gladman, J.R. (2013). See comment in PubMed Commons belowThe challenges of achieving person-centred care in acute hospitals: a qualitative study of people with dementia and their families. *International Journal of Nursing Studies*, 50 (11), pp. 1495–1503.
- Davidson, T.E., Hudson, C., McCabe, M.P., George, K., Buchanan, G. (2007). An individualized psychosocial approach for “treatment resistant” behavioral symptoms of dementia among aged care residents. *International Psychogeriatrics*, 19 (5), pp. 859–873.
- Hellström, I., Nolan, M., Nordenfelt, L., Lundh, U. (2007). Ethical and methodological issues in interviewing persons with dementia. *Nursing Ethics*, 14 (5), pp. 608–619.
- Kitwood, T. (1997) *Dementia Reconsidered: the Person Comes First*. Open University Press, Buckingham, UK.
- Kolanowski, A., Litaker, M., Buettner, L., Moeller, J., Costa, P.T. (2011). A Randomized Clinical Trial of Theory-Based Activities for the Behavioral Symptoms of Dementia in Nursing Home Residents. *Journal of the American Geriatrics Society*, 59 (6), pp. 1032–1041.
- Lai, C.K.Y., Chi, I., Kayser-Jones, J. (2004). A randomized controlled trial of a specific reminiscence approach to promote the well-being of nursing home residents with dementia. *International Psychogeriatrics*, 16 (1), pp. 33–49.
- Manthorp, J., Samsi, K. (2016). Person-centered dementia care: current perspectives. *Clinical Interventions in Aging*, 11, pp. 1733–1740.
- Maslow, K. (2012). *Translating innovation to impact: Evidence-based interventions to support people with Alzheimer’s disease and their caregivers at home and in the community*. A White Paper. Washington, DC: Alliance for Aging Research, U.S. Administration on Aging & MetLife Foundation. Available: http://www.aoa.gov/AoA_Programs/HPW/Alz_Grants/docs/TranslatingInnovationtoImpactAlzheimersDisease.pdf. (accessed 15.02.2018).
- McAdams, D.P. (2008). Personal narratives and the life story: Theory and research. In: *Handbook of personality: Theory and research* (3rd Ed. ed., pp. 241–261). New York: Guilford Press.

- Meléndez-Moral, J.C., Charco-Ruiz, L., Mayordomo-Rodriguez, T., Sales-Galan, A. (2013). Effects of a reminiscence program among institutionalized elderly adults. *Psicothema*, 25 (3), pp. 319–323.
- Olazaran, J., Reisberg, B., Clare, L., Cruz, I., Peña-Casanova, J., Del Ser, T., Woods, B., Beck C., Auer S., Lai C., Spector A., Fazio S., Bond J., Kivipelto M., Brodaty H., Rojo, J.M., Collins, H., Perez-Merino, R. (2014). Strategies for enhancing the delivery of person-centred care. *Nursing Standard*, 28 (39), pp. 37–41.
- Phillips, L.J., Reid-Arndt, S.A., Pak, Y. (2010). Effects of a creative expression intervention on emotions, communication, and quality of life in persons with dementia. *Journal of Nursing Research*, 59(6), pp. 417–425.
- Powers, S.M., Dawson, N.T., Krestar, M.L., Yarry, S.J., & Judge, K.S. (2016). ‘I wish they would remember that I forget’: The effects of memory loss on the lives of individuals with mild-to-moderate dementia. *Dementia*, 15 (5), 1053–1067.
- Ritchie, K., Lovestone, S. (2002) The dementias. *Lancet*, 360, pp. 1759–1766.
- Sadowsky, C.H., Galvin, J.E. (2012) Guidelines for the management of cognitive and behavioral problems in dementia. *The Journal of the American Board of Family Medicine*, 25, pp. 350–366.
- Schweitzer, P., Bruce, E. (2008) *Remembering Yesterday, Caring Today Reminiscence in Dementia Care: A Guide To Good Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Serrani Azcurra D.J.L. (2012). A reminiscence program intervention to improve the quality of life of long-term care residents with Alzheimer’s disease. A randomized controlled trial. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 34 (4), pp. 422–433.
- Sherratt, K., Thornton, A., Hatton, C. (2004) Emotional and behavioral responses to music in people with dementia: An observational study. *Aging & Mental Health*, 8, pp. 233–241.
- Sivis, R., Demir, A. (2007). The efficacy of reminiscence therapy on the life satisfaction of Turkish older adults: a preliminary study. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10 (3), pp. 131–137.
- Smebye, K.L., Kirkevold, M. (2013). The influence of relationships on personhood in dementia care: a qualitative, hermeneutic study. *BMC Nursing*, 12: 29.
- Söderlund, M., Cronqvist, A., Norberg, A., Ternestedt, B. M., Hansebo, G. (2016) Conversations between persons with dementia disease living in nursing homes and nurses-qualitative evaluation of an intervention with the validation method. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 30, pp. 37–47.
- Stinson, K.C. (2009). Structured group reminiscence: an intervention for older adults. *Journal of Continuing Education in Nursing*, 40 (11), pp. 521–528.
- Stinson, K.C., Kirk, E. (2006) Structured reminiscence: an intervention to decrease depression and increase self-transcendence in older women. *Journal of Clinical Nursing*, 15 (2), pp. 208–218.

- Teri, L., McKenzie G., Coulter C.A. (2015). *Psychosocial Interventions for Older Adults with Dementia and Their Caregivers*. Handbook of the Psychology of Aging: Eighth Edition. Elsevier Inc., pp. 447–474.
- Thorgrimsen, L., Schweitzer, P., Orrell, M. (2002). Evaluating reminiscence for people with dementia: a pilot study. *American Journal of Art Therapy*, 29 (2), pp. 93–97.
- Van Bogaert, P., Van Grinsven, R., Tolson, D., Wouters, K., Engelborghs, S., Van der Mussele, S. (2013) Effects of SolCos model-based individual reminiscence on older adults with mild to moderate dementia due to Alzheimer disease: a pilot study. *Journal of American Medical Directors Association (JAMDA)*, 14 (7), e9–e13.
- Webster, J. D. (2003). The reminiscence circumplex and autobiographical memory functions. *Memory*, 11, pp. 203–215.
- Woods, B., Spector A., Jones C., Orrell M., Davies S. (2005). Reminiscence Therapy for dementia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2, CD001120.
- Wu, L.F., Koo, M. (2016). Randomized controlled trial of a six-week spiritual reminiscence intervention on hope, life satisfaction, and spiritual well-being in elderly with mild and moderate dementia. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 31(2), pp. 120–127.
- Zauszniewski, J.A., Eggenschwiler, K., Preechawong, S., Roberts, B.L., Morris, D.L. (2006). Effects of teaching resourcefulness skills to elders. *Aging and Mental Health*, 10 (4), pp. 404–412.
- Zeisel, J., Silverstein, N.M., Hyde, J., Levkoff, S., Lawton, M.P., Holmes, W. (2003). Environmental correlates to behavioral health outcomes in Alzheimer's special care units. *Gerontologist*, 43, pp. 697–711.

Psychosocial Interventions for Dementia Patients in Social Care Institution: The Effectiveness of Reminiscence Program

Summary

In the treatment of dementia symptoms more attention is paid to pharmaceutical interventions, but psychosocial interventions can be equally effective. As one of the focuses of these interventions is the person-centered approach, which emphasizing the subjective experience of patients provides an opportunity to understand the needs of these people, and to plan the necessary support in order to improve their quality of life. The *Reminiscence program* is one of the most commonly used psychosocial interventions in social care institutions for patients with Alzheimer's and other dementias. The effect of this program is based on the fact that earlier, ancient memories are often well preserved, and therefore dementia patients, because of stimulation of this process and inclusive activities, are able to recall the events from their past. We reviewed the effectiveness of Reminiscence programs for Alzheimer's and other dementias patients from

social care institutions in Brazil, Spain and Turkey with the aim of assessing the possibilities to establish and approbate Reminiscence intervention program for dementia patient group in the social care institution in Latvia. Main findings: the studies confirmed the significant effectiveness of Reminiscence program of patients with Alzheimer's and other dementias from social care institutions. Benefits from this program: higher cognitive functioning, better relationships with others and adaptation to the environment, improved psychological well-being and increased quality of life, decreased depression. Another important aspect of developing and using these programs has been identified: they can be adapted to the resources available in the care center.

Key words: psychosocial intervention, dementia patients, social care institution, Reminiscence program.

ZINĀS PAR AUTORIEM / ABOUT AUTHORS

Aleksandra KACMAREK

PhD, War Studies University,
Warsaw, Poland
a.kaczmarek@akademia.mil.pl

Regīna KOKINA

Mg. psych.,
Daugavpils Universitātes
doktorante
r.kokina@gmail.com

Dorota KUREK

PhD, Institute of Management,
War Studies University,
Warsaw, Poland
d.kurek@akademia.mil.pl

Karina OSTAPENKO

Mg. psych.,
Daugavpils Universitātes
doktorante
ashk@inbox.lv

Indulis PAIČS

Mg. theol., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorants
indulis.paics@gmail.com

Kristīne MĀRTINSONE

Dr. psych., Rīgas Stradiņa
universitātes profesore
kristine.martinson@rsu.lv

Rudite TEREHOVA

Mg. psych., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorante
ruteks@inbox.lv

Guna SVENCE

Dr. psych.,
Latvijas Universitātes profesore
guna.svence@lu.lv

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 9–12 lpp (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*MSWord*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sakumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jārūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsaucēs ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem pa e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānorādīt precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologicheskoe voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitates daudzbalsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sotsiologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

RAKSTI, KURI NEATBILST PRASĪBĀM, NETIKS PUBLICĒTI!

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 9–12 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.ly. The text should be typed using MS Word *Times New Roman*; the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph shoud be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tablees, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

THE ARTICLES, WHICH DO NOT COMPLY WITH THE GENERAL REQUIREMENTS, WILL NOT BE PUBLISHED!

Atbildīgā par izdevumu: Margarita Nesterova
Maketētājas: Marina Stočka, Vita Štotaka

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Iespriests DU Akadēmiskajā apgādā "Saule" —
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija.